

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Den diskriminerande läroboken?
En innehållsanalys av två läroböcker i samhällskunskap

Terése Engman, Helene Eriksson, Karin Eriksson

Människa, natur och samhälle/Svenska och
Matematik/LAU390

Handledare: Lena Olsson

Examinator: Jonas Parsmo

Rapportnummer: VT14-2480-01

Abstract

Titel: Den diskriminerande läroboken? – *en innehållsanalys av två läroböcker i samhällskunskap*

Författare: Terése Engman, Helene Eriksson, Karin Eriksson

Termin och år: vårterminen 2014

Kursansvarig institution: Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap

Handledare: Lena Olsson

Examinator: Jonas Parsmo

Rapportnummer: 2480-01

Nyckelord: Lgr11, diskriminering, diskrimineringslag, diskrimineringsgrunder, Puls Samhällskunskap, Koll på samhället, läroboksgranskning, intersektionalitet, normkritik, hegemoniska diskurser, samhällskunskap, årskurs 4-6, kvantitativ analys, kvalitativ analys, komparativ analys,

Sammanfattning

Den aktuella samhällsutvecklingen oroar många. Fördomar och främlingsfientlighet ökar, något som påverkar alla medborgare, samhällsskikt och skolan i högsta grad. Arbetet med kunskapsutveckling och värdegrund är två av skolans viktigaste uppdrag. Den statliga förhandsgranskningen av läromedel har upphört, därför har vi valt att granska läroböcker i det ämne som har flera gemensamma punkter med skolans värdegrund. Genom en komparativ innehållsanalys av två läroböcker för årskurserna 4-6 undersöker vi hur de speglar värdegrunden och mer precist diskrimineringsgrunderna. Till vår hjälp har vi formulerat följande övergripande frågeställningar; *Hur framträder skolans uppgift att motverka diskriminering i de utvalda läroböckernas texter och bilder? Och Föreligger det några skillnader och likheter mellan de två granskade läroböckerna gällande hur de sju diskrimineringsgrunderna framställs?* Läroböckerna som granskades var *Koll på samhället* och *Puls Samhällskunskap*. Den komparativa analysen gjordes i två delar en kvantitativ analys av böckernas bilder, samt en kvalitativ analys av läroböckernas texter. Vi har funnit att båda böckerna har stora brister i framställningen av många delar av diskrimineringsgrunderna. Vi anser därför att läroböckerna delvis misslyckats med syftet att stödja skolans uppgift att motverka diskriminering. De viktigaste didaktiska konsekvenserna har visat sig vara vikten av att kunna urskilja och utmana normativa och stereotypa föreställningar. Vi hoppas och tror att vår studie ökar medvetenheten hos lärare, och lyfter vikten av att ständigt analysera sig själv och de läromedel som används i undervisningen. Att vara medveten om att läroböcker kan bidra till reproduktion av normer som har stor risk att diskriminera anser vi vara högst relevant.

Förord

Vi som författat denna uppsats är Terése Engman, Karin Eriksson och Helene Eriksson. Tillsammans har vi studerat på Lärarprogrammet vid Göteborgs Universitet med inriktningen Människa, natur och samhälle för grundskolans tidigare åldrar. Vi har alla tre ett personligt intresse och engagemang för de frågor och perspektiv som vår undersökning bottnar i. Ett engagemang vi kommer fortsätta odla under våra framtida yrkesliv som lärare. Vi vill tacka våra studiekamrater som kommit att bli vänner för livet, samt universitetsadjunkt Ann-Marie von Otter som under hela vår utbildning har varit en sann inspiration och ett stort stöd för oss. Vi vill tacka personalen på GR Utbildning, framförallt Lars Björn som varit mycket behjälplig. Till sist vill vi ta tillfället i akt att rikta ett stort hjärtligt tack till vår handledare Lena Olsson, fil.dr, vars breda kompetens och expertis har varit oss till stor hjälp under arbetet med studien.

Göteborg, maj 2014
Terése Engman, Karin Eriksson, Helene Eriksson

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Värdegrunden och skolan	1
1.2 Lärobokens roll	1
1.3 Val av skolämne	2
1.4 Disposition.....	2
2. Syfte och frågeställningar	2
3. Värdegrund i skolans styrdokument	2
3.1 Kursplaner och kommentarmaterial	3
4. Diskrimineringslagens ändamål	4
4.1 Diskrimineringslagen	4
4.1.1 <i>Kön</i>	5
4.1.2 <i>Könsöverskridande identitet eller uttryck</i>	5
4.1.3 <i>Etnisk tillhörighet</i>	6
4.1.4 <i>Religion eller annan trosuppfattning</i>	6
4.1.5 <i>Funktionshinder</i>	6
4.1.6 <i>Sexuell läggning</i>	6
4.1.7 <i>Ålder</i>	6
5. Teori och litteratur	7
5.1 Intersektionalitet	7
5.2 Hegemoniska diskurser	8
5.3 Reproducering av normer	9
5.4 Läromedelsforskning	10
5.5 Tidigare granskning av läroböcker	11
5.5.1 <i>Kön och könsöverskridande identitet eller uttryck</i>	12
5.5.2 <i>Etnisk tillhörighet</i>	12
5.5.3 <i>Religion eller annan trosuppfattning</i>	13
5.5.4 <i>Funktionshinder</i>	14
5.5.5 <i>Sexuell läggning</i>	14
5.5.6 <i>Ålder</i>	15
5.6 Litteratur- och teorisammanfattning.....	16
6. Metod	17
6.1 Analysmetod.....	17
6.2 Metoddiskussion.....	17
6.3 Tillvägagångssätt	18
6.4 Urval.....	19
6.5 Presentation av läroböcker	19
6.6 Vetenskaplighet	20

6.6.1 Validitet.....	20
6.6.2 Reliabilitet	20
6.6.3 Generaliserbarhet.....	21
6.6.4 Etiska överväganden.....	21
7. Resultatredovisning.....	22
7.1 Kvantitativ analys av bilder.....	22
7.1.1 Koll på samhället.....	22
7.1.2 Puls samhällskunskap.....	23
7.2 Kvalitativ analys av text.....	23
7.1.1 Koll på samhället.....	23
7.1.2 Puls samhällskunskap	24
7.3 Sammanfattning.....	26
8. Analys	28
8.1 Resultatanalys	28
9. Slutdiskussion	30
9.1 Avslutande reflektion.....	30
9.2 Frågeställningar	31
9.3 Didaktiska konsekvenser	31
9.4 Fortsatt forskning.....	32
10. Referenser	33
9.3 Tryckt material.....	33
9.4 Otryckt material	34
Bilaga 1 Analysschema till lärobokens bilder – Koll på samhället.....	36
Bilaga 2 Analysschema till lärobokens bilder – Puls samhällskunskap	37
Bilaga 3 Analysschema till lärobokens text – Koll på samhället	38
Bilaga 4 Analysschema till lärobokens text – Puls samhällskunskap.....	40

1. Inledning

1.1 Värdegrunden och skolan

Skolan har ett dubbelt uppdrag att dels möta kunskapskraven i skolans ämnesundervisning, dels ett viktigt fostransuppdrag som beskrivs i värdegrunden. Skolan ska bland annat förmedla följande värden; demokrati, mänskliga rättigheter och allas lika värde. Läroplanen fäster vikt vid att ingen i skolan ska utsättas för diskriminering och att främlingsfientlighet ska motverkas via aktiva insatser och kunskap i öppen diskussion. Jämställdhet mellan könen ska främjas och stereotypa roller utmanas. För att kunna göra detta måste vi som lärare anlägga ett normkritiskt perspektiv och hindra att förlegade normer och stereotyper reproduceras. Ett svårt uppdrag eftersom den direkta eller indirekta diskrimineringen kräver kunskap för att upptäckas och utmanas. Mot denna bakgrund ska vi undersöka läromedel i ett av de ämnen vars kunskapskrav och syfte möter nämnda fostransuppdrag i samhällsfrågor, nämligen samhällskunskap.

Skolans värdegrundsarbete är aktuellt. Idag märks ett hårdare samhällsklimat och växande motsättningar mellan olika grupper av religiösa eller ideologiska riktningar. I samhället höjs röster om diskriminering på grund av otillgänglighet för funktionshindrade, dålig framkomlighet men också bristande kunskaper och stöd om och till personer med neuropsykiatriska störningar. Sverige och övriga Europa har de senaste decennierna genomgått en demografisk förändring. I takt med globaliseringen och människors förflyttning har samhället förändrats. Ove Sernhede är professor i socialt arbete och barn- och ungdomsvetenskap. Han har forskat om ungdom och utanförskap i Sverige idag, om det mångkulturella samhället som präglas av stor segregation i de större städerna. Det han menar är att eleverna själva identifierar sig som dåliga på grund av den territoriella stigmatiseringen. Den allmänna bilden av ett område påverkar alltså de som bor där så att de medvetet försöker spegla mediernas bild och inta den givna rollen (Sernhede, 2002:60f). Elever som växer upp i områden som präglas av territoriell stigmatisering kan genomskåda och skapa misstro mot samhället och skolans värdegrund eftersom de inte upplever att alla har lika värde (Sernhede, 2013:33). Detta innebär att det finns ett glapp mellan det upplevda och det förväntade, därav hävdar vi att det är viktigare än någonsin att skolan tar sitt uppdrag på allvar. För att närmare studera dessa frågor väljer vi att granska läroböcker som används i skolan. Vi avser att särskilt granska innehållet i de så kallade elevböckerna, genom att undersöka de bilder och texter i läroböckerna som används av eleverna.

1.2 Lärobokens roll

Läroboken har historiskt sett haft rollen som styrredskap för staten i dess kontroll och formande av en likvärdig skola. Läroboken granskades och förväntades, förutom korrekt angiven information täcka hela innehållet i ett ämne eller en kurs. Den statliga förhandsgranskningen av läromedel i Sverige upphörde dock 1991. Nu för tiden betonas lärarens professionella ansvar och frihet att själv välja metoder och material för att uppnå målen. Samtidigt beskriver många lärare att läroboken skänker legitimitet och säkerhet i att undervisningen följer styrdokumentens krav. Lärarna lägger alltså mycket till i ett material som inte är granskat. Det är istället den enskilde läraren som ansvarar för granskningen av de läromedel som används i undervisningen, vilket är ett oerhört stort och svårt uppdrag. I Skolverkets rapport *I enlighet med skolans värdegrund?* understryks att detta ansvar ställer stora krav på läraren. I rapporten framgår att: "Ett kritiskt förhållningssätt gemtemot olika perspektiv och aspekter förutsätter dock att lärarna har utvecklat en medvetenhet om hur mer subtil diskriminering och kränkning kan identifieras" (2006b:51). Rapporten behandlas närmare under avsnitt 5.5 Tidigare granskning av läroböcker.

1.3 Val av skolämne

Samhällskunskap behandlar samhällsfrågor och är därför ett ämne där också värdegrundsfrågorna är av stor betydelse. *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet* (Skolverket, 2011a), Lgr11, innehåller flera gemensamma punkter mellan skolans värdegrund och kursplanerna i samhällskunskap. Värdegrunden (2011a:7) framställer till exempel att skolan ska gestalta och förmedla alla människors lika värde och kursplanen (2011a:202) för årskurs 4-6 anger att undervisningen ska behandla de mänskliga rättigheterna och barns rättigheter i enlighet med barnkonventionen.

1.4 Disposition

För läsvänlighetens skull redovisar vi inledande stycken till varje nytt kapitel. Vi redogör kortfattat för vad som behandlas, samt hur informationen förhåller sig till textens helhet, detta i enlighet med metodboken *Att skriva en bra uppsats* (2008), skapad av Lotte Rienecker, cand psych och Peter Stray Jörgensen, fil kand. Forskare och författare presenteras fortlöpande när de förekommer i studiens teoretiska bakgrund.

2. Syfte och frågeställningar

Utifrån den tecknade inledningen väljer vi att göra en komparativ innehållsanalys av två läromedel i ämnet samhällskunskap i årskurs 4-6. Syftet är att undersöka hur två aktuella elevböcker från olika förlag speglar värdegrunden i skolans styrdokument och mer precist de sju diskrimineringsgrunderna. Avsikten med studien är att jämföra hur de två läroböckernas texter och bilder förhåller sig gentemot styrdokumentens avsnitt gällande skolans värdegrund och uppdrag. Där det tydligt framgår att skolans uppgift är att motverka diskriminering i enlighet med diskrimineringslagen och de sju diskrimineringsgrunderna; kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning och ålder.

Vi har formulerat följande övergripande frågeställningar:

1. *Hur framträder skolans uppgift att motverka diskriminering i de utvalda läroböckernas texter och bilder?*
2. *Föreligger det några skillnader och likheter mellan de två granskade läroböckerna gällande hur de sju diskrimineringsgrunderna framställs?*

3. Värdegrund i skolans styrdokument

Här lyfter vi fram relevanta skrivningar i skollagen och jämför diskrimineringsgrunderna i den föregående läroplanen Lpo94 med den aktuella läroplanen Lgr11. Vi presenterar syfte och centralt innehåll från den aktuella kursplanen för ämnet samhällskunskap, samt lyfter fram kommentarmaterial till kursplanen i samhällskunskap.

Skollagen (SFS 2010:800) kap 6, 2 § hänvisar till bestämmelser om förbud mot diskriminering enligt den aktuella diskrimineringslagen (SFS 2008:567). Kapitel 1, 5 § i skollagen beskriver bland annat kravet att utbildningen ska utformas utefter människolivets ocränkbarhet och de grundläggande mänskliga rättigheterna, individens frihet och integritet, demokratiska värderingar, alla människors lika värde och jämställdhet. Varje

individ inom skolväsendet är skyldig att aktivt motverka kränkande behandling och främja mänskliga rättigheter (SFS 2010:800). Den aktuella läroplanen, Lgr11 (Skolverket, 2011a) styrker samtliga valda delar som presenterats ur skollagen. Skolan beskrivs även som en institution där förmedling, förankring och respekt för andra människor ska befästas. Skolan ska främja elevens respekt för vår gemensamma miljö och undervisningen ska öka elevernas solidaritet med svaga och utsatta samt främja jämställdhet mellan män och kvinnor (2011a:7). Under avsnittet om skolans värdegrund och uppdrag framgår att;

Skolan ska främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse. Omsorg om den enskildes välbefinnande och utveckling ska präglade verksamheten. Ingen ska i skolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, könsöverskridande identitet eller uttryck, sexuell läggning, ålder eller funktionsnedsättning eller för annan kränkande behandling. Sådana tendenser ska aktivt motverkas. Främlingsfientlighet och intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser. (Skolverket, 2011a:7)

I den föregående läroplanen Lpo94, under avsnittet om skolans värdegrund och uppdrag, framläggs samma åtaganden och ansvar som presenteras i den gällande läroplanen Lgr11. Det främsta och mest avgörande som skiljer styrdokumentet åt, är presentationen för vilka grunder av diskriminering som ska motverkas i skolan. I Lpo94 framförs skrivelser om att skolan ska motverka diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, sexuell läggning, funktionshinder, religion eller annan trosuppfattning, eller för annan kränkande behandling (Skolverket, 2006a:3). De fem grunderna som presenteras i Lpo94 återfinns även i Lgr11. Den sistnämnda läroplanen har kompletterats med ytterligare två diskrimineringsgrunder gällande könsöverskridande identitet eller uttryck och ålder. De två senaste tillägg som gjorts leder därmed till att skolans uppdrag är helt i enighet med gällande diskrimineringslag (SFS 2008:567) som även återfinns i skollagen.

3.1 Kursplaner och kommentarmaterial

Under syftet i kursplanen för samhällskunskap, som innefattar årskurs 1-6, formuleras det att;

Genom undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utveckla en helhetssyn på samhällsfrågor och samhällsstrukturer. I en sådan helhetssyn är sociala, ekonomiska, miljömässiga, rättsliga, mediala och politiska aspekter centrala. Undervisningen ska ge eleverna förutsättningar att se samhällsfrågor ur olika perspektiv. På så sätt ska eleverna utveckla förståelse för sina egna och andra människors levnadsvillkor, betydelsen av jämställdhet, hur olika intressen och åsikter uppstår och kommer till uttryck och hur olika aktörer försöker påverka samhällsutvecklingen. (2011a:199)

I kommentarmaterialet till syftet i kursplanen för ämnet samhällskunskap beskrivs skolans uppdrag där eleverna ska utveckla en helhetssyn för samhällsfrågor och samhällsstrukturer. Eleverna ska kunna urskilja, samt ifrågasätta, hur människors olika förutsättningar kan påverkas utifrån olika perspektiv som till exempel genus eller klassperspektiv (Skolverket, 2011b:7ff).

Under centralt innehåll i ämnet samhällskunskap för årskurs 4-6 anges att undervisningen bland annat ska utveckla elevernas kunskaper att kritiskt granska samhällsfrågor och samhällsstrukturer. Eleverna ska utveckla en förståelse för olika familjekonstellationer och samlevnadsformer, samt könsroller, jämställdhet och olika sexualiteter. Eleverna ska få en inblick i olika barns livssituationer och om urfolket och övriga nationella minoriteters rättigheter i Sverige. Undervisningen ska behandla de mänskliga rättigheterna, inkluderat barnets rättigheter, och bestämmelsernas innebörd och betydelse. Undervisningen ska även

öka elevernas medvetande kring ekonomiska villkor för barn i Sverige och i olika delar av världen samt känna till olika konsekvenser för välstånd och fattigdom. Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar förtrogenhet med de mänskliga rättigheterna, demokratiska processer och arbetssätt samt bidra till att eleverna utvecklar en förmåga att reflektera över värden och principer som utgör grunden för det demokratiska samhället (2011a:201ff).

I kommentarmaterialet till det centrala innehållet för årskurs 4-6 läggs stor vikt vid att eleverna ska utvidga sina föreställningar kring familjekonstellationer. Undervisningen ska bidra till att synliggöra att det finns olika typer av familjer och att ingen sammansättning är mer angelägen än någon annan. De flesta eleverna fostras och socialiseras in i en gemenskap och deras grundläggande värderingar och beteenden befasts. Genom att uppmärksamma hur vi präglas och formas av familjen kan eleverna få en förståelse för hur andra människor socialiseras in i samhället och vilka normer som tillhör olika gemenskaper. Även sexualitet, jämställdhet och könsroller lyfts som viktiga frågor i arbetet för att uppmärksamma ojämlika genusföreställningar i samhället. I avsnittet om hur sexualitet och könsroller framställs i medier, populärkultur och annan typ av litteratur kopplas kritisk granskning in i undervisningen. Vikten av att granska olika slag av källor förs fram som en avgörande del för att kunna synliggöra upprätthållandet, skapandet, ifrågasättandet och utmanandet av stereotypa skildringar (Skolverket, 2011b:22ff).

En grundprincip för progressionen från årskurs 1 till 9, gällande kursplanen i samhällskunskap, är att det centrala innehållet startar i det elevnära och konkreta i de tidigare årskurserna och utvecklas till mer abstrakt innehåll i de senare årskurserna. Vissa innehållspunkter som mänskliga rättigheter och demokrati genomsyrar alla åldersspann och är återkommande genom hela grundskolan (2011b:22).

Några konkreta exempel på progressionen är att eleverna i årskurs 7-9 förväntas utöka deras kunskaper om de mänskliga rättigheterna i form av förståelse för diskrimineringsgrunderna. I årskurs 7-9 ska skolan bidra till att eleverna utvecklar en förståelse för ungdomars identiteter och livsstilar och hur detta påverkas av bakgrund, kön och sexuell läggning. Hur skillnader mellan människors ekonomiska resurser, makt och inflytande kan vara beroende av kön, etnicitet och socioekonomisk bakgrund samt hur mänskliga rättigheter kränks i olika delar av världen, hur integrationen och segregationen kan se ut och hur normer upprätthålls och skapas i samhället. Innehållet i kursplanen utgår till en början från elevers perspektiv och vardag för att successivt bli mer omfattande och brett ur ett samhällsperspektiv (2011b:201ff).

4. Diskrimineringslagens ändamål

I Skollagen (SFS 2010:800) kapitel 6, 2 § gällande förbud mot diskriminering, hänvisar skollagen till aktuell diskrimineringslag (SFS 2008:567). Nedan redogör vi för diskrimineringslagens ändamål och syfte samt ger en beskrivning för vad lagen avser med diskriminering. I syftet för att tydliggöra och definiera innebörden av vad som innefattar olika typer av diskriminering, presenteras en utförlig presentation och skildring av de sju diskrimineringsgrunderna.

4.1 Diskrimineringslagen

I kapitel 1, 1 § beskrivs lagens ändamål;

Denna lag har till ändamål att motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder. (SFS 2008:567)

Fortsättningsvis beskrivs i 4 § vad lagen avser med diskriminering. *Direkt diskriminering* är när någon person missgynnas eller behandlas annorlunda än någon annan skulle ha gjort i samma, eller i en jämförbar situation och om missgynnandet sker på grund av någon av ovan nämnda sju grunder. *Indirekt diskriminering* innebär att någon missgynnas av en bestämmelse eller ett kriterium som kan framstå som neutral men som i förlängningen särskilt missgynnar personer med ett visst kön, viss könsöverskridande identitet, viss etnisk tillhörighet, viss religion, visst funktionshinder, viss sexuell läggning eller viss ålder (SFS 2008:567).

Trakasserier innebär ett uppträdande som kränker någons värdighet och som har samband med någon av diskrimineringsgrunderna. *Sexuella trakasserier* innebär ett uppträdande av sexuell natur som kränker någons värdighet. *Instruktioner att diskriminera* innebär att order ges om att diskriminera någon genom något av de ovan nämnda sätten. Ordern ges till någon som står i beroendeställning till den som utför ordern (SFS 2008:567).

Håkan Gabinus Göransson, Martina Slorach, Stefan Flemström och Naiti del Sante, med olika juridiska befattningar, har utformat boken *Diskrimineringslagen* (2011). Boken är upplagd på liknande sätt som Diskrimineringslagen (SFS 2008:567) och är skapad med syftet att fungera som handbok med tydliga utförliga förklaringar för varje diskrimineringsgrund. I boken lyfter författarna det faktum att diskrimineringslagen saknar särskilda bestämmelser om diskriminering av barn, och hänvisar till att diskrimineringslagens bestämmelser dock innefattar barn (2011:177). Vidare presenteras Lag (1993:335) som utgör Barnombudsmannens arbete. Där presenteras Barnombudsmannens främsta uppgift, som innefattar att föra barn och ungas intressen och rättigheter i enlighet med Förenta Nationernas konvention; Barnkonventionen (2011:177). Författarna lyfter det faktum att det är förbjudet att diskriminera barn och elever som deltar i någon utbildningsverksamhet, vilket innebär all typ av undervisning och pedagogisk verksamhet (2011:112). Nedan beskrivs författarnas presentation och innebörden av de sju diskrimineringsgrunderna som återfinns i skollagen, gällande styrdokument och svenska lagstiftning;

4.1.1 Kön

”Kön definieras på ett biologiskt sätt som *att någon är man eller kvinna*. Det har klargjorts att även transexuella omfattas av diskrimineringsgrunden kön och inte diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck” (Gabinus Göransson et al., 2011:35). Med transexualitet menas de personer som har ändrat eller avser att ändra sin biologiska könstillhörighet (2011:36).

4.1.2 Könsöverskridande identitet eller uttryck

Diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck definieras som att någon inte identifierar sig som kvinna eller man eller genom klädsel eller på annat sätt ger uttryck för att tillhöra ett annat kön. Det handlar om personer vars könsidentitet och/eller könsuttryck tidvis eller alltid skiljer sig från normen för det kön som registrerats vid födseln. (Gabinus Göransson et al., 2011:36)

Diskrimineringsgrunden innefattar personer i samhället som ofta kallas *transpersoner*, i lagtexten har uttrycket könsöverskridande identitet eller uttryck använts konsekvent för att beskriva vem som det berör. Fördelen med den valda definitionen anses vara att den inte ger några tydliga avgränsningar. Generellt innefattas en persons självupplevda och mentala könsbild, det som inte alltid är iakttagbart (Gabinus Göransson et al., 2011:36).

4.1.3 Etnisk tillhörighet

Etnisk tillhörighet har definierats som nationellt eller etniskt ursprung, hudfärg eller annat liknande förhållande. Däri innefattas även t.ex. föreställningar om att det skulle gå att indela människor i raser. [...] Diskrimineringslagen utgår från att alla människor tillhör en och samma ras: människoracen. (Gabinus Göransson et al., 2011:37)

Det finns ingen vetenskaplig grund som bevisar att vi människor skulle tillhöra olika *raser*, därmed har ordet *ras*, ersatts med definitionen *etnicitet* i svensk lagstiftning och officiella texter. Personer med *utländsk* bakgrund eller *invandrare* definieras som att inneha ett annat nationellt ursprung än majoriteten av befolkningen, vilket även faller in under diskrimineringsgrunden etnisk tillhörighet (Gabinus Göransson et al., 2011:37f).

4.1.4 Religion eller annan trosuppfattning

Det ges ingen vidare definition för vad som menas med religion eller annan trosuppfattning i lagtexten. Lagstiftaren har överlämnat en uttömmande förklaring och definition till den enskilde individen, dock finns vägledande uttalanden där bland annat; hinduism, ateism och agnosticism presenteras. Det kan vara svårt att skilja på vad som innefattar en kultur, tradition eller trosuppfattning, däribland beskrivs klädsel och beteende som en grund. ”Diskrimineringsgrunderna religion och etnisk tillhörighet kompletterar varandra så att vad som kan uppfattas som kulturellt eller traditionellt i allmänhet faller in under någon av diskrimineringsgrunderna” (Gabinus Göransson et al., 2011:38f).

4.1.3 Funktionshinder

Med funktionshinder menas varaktiga fysiska, psykiska och begåvningsmässiga begränsningar av en persons funktionsförmåga som att till följd av en skada eller sjukdom fanns vid födseln, har uppstått därefter eller kan förväntas uppstå. Det kan vara fråga om såväl fysiska, psykiska och begåvningsmässiga begränsningar. (Gabinus Göransson et al., 2011:39)

Skadan ska förväntas pågå under en längre tid, alternativt klassas som varaktig eller bestående för att det ska räknas som ett funktionshinder. Begreppet funktionshinder kan som oftast inte likställas med uttrycket sjukdom eller sjukdomstillstånd. Däremot gäller förbuden mot diskriminering i de fall då ett sjukdomstillstånd i framtiden kan anses leda till funktionshinder (Gabinus Göransson et al., 2011:39).

4.1.4 Sexuell läggning

Med sexuell läggning som diskrimineringsgrund innefattas förbud mot diskriminering av heterosexuell, homosexuell och bisexuell läggning. Lagens diskrimineringsförbud lyfter skillnaden mellan sexuellt beteende och sexuell läggning och understryker att dessa begrepp måste särskiljas. Med naturligt sexuellt beteende menas något naturligt som sammanfaller med sexualiteten, till exempel att två personer bor tillsammans. Utanför lagens skydd finns sexuella beteenden som pedofili, voyeurism och exhibitionism som inte faller in under diskrimineringslagen (Gabinus Göransson et al., 2011:40).

4.1.5 Ålder

Ålder är den senaste tillagda diskrimineringsgrunden i diskrimineringslagen, och åsyftar främst förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av ålder. Det finns en rad olika undantag för särbehandling på grund av ålder samt förbud mot åldersdiskriminering, men grunden i skyddet lutar sig mot en garanti för lika möjligheter för alla, oavsett ålder.

Ålder definieras i diskrimineringslagen som en *uppnådd livslängd*. Därmed avses en fysisk persons levnadsålder räknad från han eller hennes födelse. Så väl barn, ungdom som äldre innefattas i skyddet. Det finns alltså inte vare sig någon nedre eller någon övre åldersgräns. Det innebär att alla fysiska personer omfattas av diskrimineringsgrunden; alla har ju en ålder. (Gabinus Göransson et al., 2011:41)

5. Teori och litteratur

Nedan presenteras de teorier och den litteratur vi har funnit användbar och relevant för vår studie. Vi behandlar teorierna intersektionalitet, hegemoni samt normkritik. Vidare görs en redogörelse för den tidigare forskning som bedrivits under genren läromedelsforskning samt den stora rapport som på regeringens initiativ behandlar granskningen som gjordes på ett stort antal läroböcker under 2006.

5.1 Intersektionalitet

Intersektionalitet är ett samhällsvetenskapligt begrepp, vars främsta syfte är att synliggöra olika typer av förtryck i samhället baserat på maktrelationer mellan etnicitet, klass och kön. Begreppet intersektionalitet uppstod i den antirasistiska feminismen i USA, och har fått stor spridning i Sverige i såväl den akademiska forskningen som den politiska debatten om diskriminering på grund av etnicitet, funktionshinder, ålder, kön och sexualitet. Intersektionella analyser har som utgångspunkt att beskriva hur människors identiteter, erfarenheter och möjligheter är givna och baserade på föreställningar och normer i samhället. Intersektionella analyser utgår från föreställningen om att varje enskild individ intar olika positioner i samhället där ingen position är isolerad från någon annan, det kan snarare ses som ett led av olika faktorer som påverkar varandra (NE, 2014).

Intersektionalitet beskrivs som ett flerdimensionellt perspektiv på makt, där makten verkar på flera dimensioner och nivåer samtidigt. I arbetet för att uppnå en jämlik och jämställd värld måste vi ta hänsyn till maktens hela struktur. Vi måste samtidigt vara medvetna om att alla människor ständigt kategoriseras in i olika sociala kategorier och dimensioner som bland annat innefattar de sju diskrimineringsgrunderna samt andra faktorer för diskriminering. Att ta hänsyn till hela maktstrukturen innebär att ingen dimension är viktigare än någon annan. Ojämligheten i samhället bygger på en idé om att vi människor i grunden är olika och att olika positioner i samhället värderas olika. Beroende på diskurs och situation, råder olika normer och föreställningar kring vad som anses vara normalt. Den som tillhör normen i en viss kontext ges högre status, och den som står utanför normen hamnar i ett sorts utanförskap och förtryck (Civis, 2014).

Paulina de los Reyes, professor i ekonomisk historia och Diana Mulinari, professor i genusvetenskap beskriver i sin bok *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap* att intersektionalitetens teoretiska hemvist grundar sig i den kritiska forskningstraditionen. Vidare understryker författarna att den kritiska forskningstraditionens grundpelare innefattar granskning och ifrågasättande av nya och gamla förhållningssätt och sanningar samt om att synliggöra öppna och dolda former av motstånd i samhället. Intersektionen mellan kunskap och politik är viktig.

Kunskapsproduktionen och kunskapsinnehållet är djupt förankrad i reproduktion av ideologier och normer, samtidigt som den rådande politiska styrningen påverkar samhället och ansvarar för den samhälleliga ordningen om föreställningar kring normer (de los Reyes & Mulinari, 2005:14f). Intersektionaliteten ses som ett teoretiskt perspektiv och begrepp som synliggör kopplingen mellan makt och ojämlikhet samt lyfter fram perspektiv på hur maktrelationer

skapas. Ett intersektionellt perspektiv är ett teoretiskt perspektiv som hjälper oss visualisera och problematisera hur framställningen av olikheter och kategorisering sker i samhället, där kvinnor ofta jämförs med män, invandrare med svenskar, unga med äldre och homosexuella med heterosexuella (2005:23ff).

Elisabeth Elmeroth är docent inom området interkulturell pedagogik, samt redaktör och medskribent i boken *Normkritiska perspektiv - i skolans likabehandlingsarbete* (2012). Elmeroth skriver sitt kapitel *Intersektionella perspektiv* att varje position en människa kan inta, antingen har ett biologiskt eller ett socialt ursprung. Det normala och avvikande konstrueras och makten fördelas på ojämlikhetens arena, där värdegrundens kärnfråga om alla människors lika värde är hotat. Positionerna som går att inta är ofta dikotoma, de ställs mot varandra. Omgivningens tal och handlingar styr vilka positioner en individ kan inta och vårt sätt att tala och handla vilar på samhällets rådande diskurser och normer (2012:29ff). Avvikaren är motsatsen till normen, och ses oftast inte som "normal" i andras ögon. Den som avviker från normen är maktlös och kanske till och med utsatt för diskriminering. Avvikaren befinner sig på ojämlikhetens arena och med stor sannolikhet även på diskrimineringsarenan. De olika kategorierna som tas upp som grund till diskriminering i diskrimineringslagen skapas, samverkar och påverkas ömsesidigt. Med ett intersektionellt perspektiv kan vi inte betrakta en kategori åt gången, vi måste ta hänsyn till alla olika kategorier samtidigt när någonting specifikt ska problematiseras och ifrågasättas. Vår identitet formas utifrån olika kategorier och vi kan tillhöra många olika grupper samtidigt, beroende på sammanhang. Ett konkret exempel på detta är att debatten om skolan ofta lägger fokus på pojkar eller på flerspråkiga elevers svårigheter i skolan, men pojkar är inte enbart pojkar och flerspråkiga elever är inte enbart elever med annat modersmål än svenska. Eleverna tillhör olika kategorier eller grupper som återfinns i diskrimineringslagen. När vi endast fokuserar på en kategoritillhörighet tappar vi bort intersektionen med övriga kategorier och en övergripande bedömning uteblir. Därmed behöver den enskilda läraren vara uppmärksam på hur olika kategorier samverkar och tillsammans bildar en upplevd världsbild för eleven (2012:41ff).

5.2 Hegemoniska diskurser

Carrie Paechter, professor i pedagogik och huvudansvarig för avdelningen för utbildningsvetenskap. Paechter inleder med att förklara begreppet hegemoni i boken *Educating the other* (1998); hur den dominerande klassen bibehåller sin ställning genom att projicera sin egen förståelse av den sociala verkligheten. Detta görs enligt henne så effektivt att deras synsätt blir accepterat som det förnuftiga, och som en del av den naturliga ordningen. Den accepteras även av dem som själva blir underordnade av den (1998:2). Diskurs är ett begrepp som används för att beskriva talet om något inom en viss kontext. Hur personer tänker och vad som kan sägas inom diskursen. På samma sätt sätter diskurser ramar för vad flickor och pojkar förväntar sig i skolan. En flicka som tror att flickor är sämre på matematik, kommer att ge upp lättare om hon inte gör framsteg i ämnet i de tidigare åldrarna menar Paechter. De blir på så sätt agenter för sin egen underordning.

Hegemoni fungerar så att människor självdisciplinerar sig och på så sätt gör sig fogliga, och den sociala ordningen upprätthålls utan behov av maktutövning från dem med makt (Paechter, 1998:2f). I processen att skapa identiteter behöver individer skilja mellan sig själv och andra. Det fortsätter så genom livet och får en funktion som inte bara handlar om att forma identiteter, utan det blir ett särskiljande mellan in- och utgrupper, och den asymmetriska maktrelationen dem emellan. Ingruppen har möjligheten att sätta sin agenda först, och agera som om det var den enda gruppen, eller den enda som verkligen räknas. Ingruppen laddas positivt och neutralt och ställs emot utgruppen. Ingruppen blir subjektet i diskursen och

utgruppen blir *Den andra*, mot vilken subjektet positionerar sig som motsatsen till. Det kan inte finnas ett subjekt utan det avvikande. Det avvikande blir på samma gång det avskydda och fruktade men samtidigt det önskade genom exempelvis exotifiering. Det här får en effekt av makt eftersom ingen ur de båda grupperna känner igen den asymmetriska relation som präglar grupperna, det blir sett som den naturliga ordningen. Språket vi använder har en stor roll för hur vi kan tänka och tala, och det sätter gränser för både subjektet och *Den andra*.

Det här förhållandet präglar inte bara en könsmaktsordning vilken utgått från mannen som subjekt och kvinnan som *Den andra* utan kan användas för att förklara relationer mellan sociokulturella grupper. Kulturer ställs mot varandra på samma vis, den västerländska kulturen positionerade sig som subjektet och alla andra kulturer som *Den andra*. På så sätt rättfärdigade de västerländska länderna att försöka få de primitiva länderna till samma nivå av civilisation och utveckling som de tyckte sig ha i sin kultur (Paechter, 1998:5ff). Den hegemoniska maktstrukturen positionerar också heterosexualitet som norm och subjekt och där alla andra sexuella läggningar blir de avvikande. Om inte den heterosexuella normen uppfylls kan nedsättande ord används med syftet att markera personer som inte uppfyller en maskulinitets- eller femininitetsnorm, det blir underförstått att personen är omanlig eller okvinnlig. På så sätt stigmatiseras personer som inte uppfyller den heterosexuella normen, och indirekt påverkar människor så att de inte kan leva i samhället som sina rätta jag (1998:104f). Det innebär att en vit kvinna å ena sidan är underordnad den vite mannen, men gentemot en bisexuell kvinna med afrikansk bakgrund själv är överordnad. Enkelt förklarar är förståelsen av kön, klass, sexuell läggning och etnicitet centrala för skapandet av underordning (de los Reyes & Mulinari, 2005:61).

5.3 Reproducering av normer

Lotta Eek-Karlsson, universitetsadjunkt i pedagogik. Hon är medförfattare till kapitlet *Ett normkritiskt perspektiv* tillsammans med Elmeroth i *Normkritiska perspektiv - i skolans likabehandlingsarbete* (2012). Författarna menar att det normala konstrueras i relation till det avvikande, och att det är genom att peka ut det avvikande som normerna upprätthålls. Normer är alltid kontextbundna och fungerar så att det normativa framställs som det eftersträvarsvärda men också det vanliga. Det krävs en upprepning för att det ska vara normativa handlingar och genom denna upprepning och strävan så upprätthålls normerna. Skolan är den institution som har störst möjlighet att påverka ojämlika eller diskriminerande normer, och det är där medborgarna utvecklar sina identiteter och sina värderingar, till stor del (2012:125).

Eek-Karlsson beskriver i kapitlet *Förgivettaganden och utmaningar*, vikten av att veta vilka normer i sammanhanget som är diskonjunkta respektive konjunkta, att det är en fördel då någon vill utmana normer. Är normen satt för hela gruppen i en gemenskap? Till exempel är *lös inte konflikter med våld* en konjunkt (symmetrisk) norm som gäller alla, men en norm som skapas av någon annan än den som drabbas av den kallas diskonjunkt (asymmetrisk). *Barn ska se men inte röra* är ett exempel på en diskonjunkt norm, som styr hur en annan grupp ska agera (2012:19). Inom olika grupper skapas olika normsystem och genom vårt sätt att tala om skeenden, rekonstrueras normerna i den sociala ordningen. Normer kan hålla samman grupper men också styra eller kontrollera individer inom grupper. Det som händer när diskonjunkta normer bryts är att det åläggs en informell sanktion. Individerna inom grupper vill själva inte bryta mot eller avvika från normerna eftersom risken att uteslutas ur gemenskapen finns. På så sätt blir normerna något som individen disciplinerar sig efter för att undvika exkludering (2012:21).

Skolan ska aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter. Det sätt på vilket flickor och pojkar bemöts och bedöms i skolan, och de krav och förväntningar som ställs på dem, bidrar till att forma deras uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt. Skolan har ett ansvar för att motverka traditionella könsmonster. Den ska därför ge utrymme för eleverna att pröva och utveckla sin förmåga och sina intressen oberoende av könstillhörighet. (Skolverket, 2011a:7)

Institutioner är normskapande och bidrar ofta till upprätthållandet av olika typer av maktrelationer och strukturer. Förekomsten av diskriminering och förtryck inom olika institutioner medverkar till ojämlikhetskapande processer och därmed bör fokus läggas på att värdera och granska olika institutioners verksamhet (de los Reyes & Mulinari, 2005:53). I skolan måste lärare därför kunna uppmärksamma den direkta och indirekta diskriminering som kan uppstå när normer inte kritiserats eller ifrågasätts i tillräckligt stor grad (Eek-Karlsson & Elmeroth, 2012:123f).

5.4 Läromedelsforskning

Agneta Bronäs, lektor i utbildningsvetenskap, har författat kapitlet *Samhällskunskapsböcker och demokrati* (2011). Bronäs presenterar där en analys som gjordes på ett antal tyska och svenska läroböcker i ämnet samhällskunskap. Hon hävdar att för att få reda på om skolan genomför sitt uppdrag kan man antingen observera undervisningen eller analysera läroböcker, helst både och. Hennes analys är baserad på den ryske språkteoretikern Michail Bakhtins tankar och han menar att form, material och innehåll är delar som när de flätas samman bildar textens verkliga innehåll. Delarna studeras var för sig för att senare föras samman till en helhet. Bronäs benämner i sin tur i stället delarna för komposition, uttrycksform och innehåll.

Komposition som analysenhet innehåller informationsstruktur, texttyp och inramning. Uttrycksform handlar om monolog, dialog, skratt och begreppen övertala och övertyga. Innehållet är det som står skrivet i texten och som förändras tillsammans med komposition och uttrycksform. (2011:179)

Resultaten visar bland annat att svenska läroböcker i hög grad är monologiska i sin uttrycksform och att begrepp som till exempel demokrati beskrivs som en metod och där fakta framställs på ett oproblematiserande vis utan utrymme för diskussion. Hon poängterar avslutningsvis vikten av att vara försiktig i sin tolkning och där blir analysverktyget ett viktigt redskap för att hålla en distans till texten och kunna göra en saklig tolkning (2011:189).

Niklas Ammert är universitetslektor i historia och redaktör för boken *Att spegla världen - läromedelsstudier i teori och praktik* (2011). Precis som Bronäs presenterar Ammert i sitt kapitel *Ett innehåll förmedlas* en analysmodell som kan användas för att kategorisera hur läroböcker framställer ett innehåll. Modellen utgår från en kategorisering av textens olika sätt att framställa innehållet; framställningstyper. Ammert använder sig av fyra kategorier; *konstaterande, förklarande, reflekterande/analyserande* och *normativa* (2011:262ff). Han nämner själv att de normativa framställningarna var få men av stort intresse att analysera. Analysen visar heller inte bara vad ett läromedel erbjuder utan också vad det *inte* erbjuder vilket lägger stor vikt på att det används på ett medvetet sätt av både elever och lärare.

Kenneth Nordgren, universitetslektor och dekanus vid lärarutbildningsnämnden, gör ett viktigt inlägg med sitt kapitel *Interkulturella perspektiv i historieläroböcker* (2011). Han betonar att läroboksanalyser aldrig kan vara ett mätinstrument för böckernas pedagogiska funktion, analysen och dess resultat kan inte bedöma bokens potential i klassrummen. Detta beror enligt Nordgren på att författare och förlag är styrda av marknad och traditioner där

boken måste anpassa sig och ligga i *mittfållan* av gällande normer och diskurser (2011:141). Eventuell kritik mot ett läromedel bör alltså riktas till dessa diskursiva ramar.

På 1600-talet ansågs det att barn skulle lära sig att se och beskriva verkligheten och utifrån detta ställa frågor om världens samband och ordningar. Det menades att åskådningen skulle underlättas med hjälp av bilder. Att komplettera utbildning med bilder kan vi senare se ytterligare exempel på under 1700-talet, till exempel i det uppslagsverk som skapades av en grupp franska encyklopedister. Margareta Wallin Victorin är lektor i konstvetenskap och har i sitt kapitel *Bilder i läroböcker* undersökt dagens inställning till ämnet samt frågar sig varför man egentligen ska ha bilder i läroböcker (2011). I hennes analys undersöks bland annat vad för typ av bilder som används, relevans, bildtexters formulering och placering samt generering av relevanta och eller önskvärda värderingar. Wallin Victorin avslutar med att poängtera att även om bilderna i boken är väl anpassade så måste de diskuteras för att inte förlora sin pedagogiska och kompletterande funktion (2011:231).

Yvonne Eriksson, docent och forskningsledare samt universitetslektor, skriver i boken *Bildens tysta budskap; interaktion mellan bild och text* (2009) att illustrationer idag är vanligt förekommande i läromedel. En generell föreställning kring bilder i läroböcker, verkar vara att de underlättar förståelsen för läromedelstexterna. Vidare hävdar Eriksson att en vanlig föreställning är att eleverna är duktiga på att läsa av bilder bara för att de är exponerade för mycket visuella intryck i sin vardag, men så är inte alltid fallet. Forskning visar resultat som snarare stödjer att många elever har svårigheter med att förflytta sig mellan bild och text, speciellt elever med inlärningssvårigheter eftersom relationen mellan text och bild är komplicerad. Dagens illustrationer saknar ofta en förklarande bildtext eftersom det finns en föreställning om att tolkning av bilder är en medfödd kompetens. Huruvida *vem* illustrationerna hjälper och *hur* illustrationer hjälper eleverna i inlärningsprocessen, är ett omdiskuterat område. Dock visar senare forskning att bilder ofta kräver tillhörande text, samt att det ska framgå på vilket sätt texten och bilderna hör ihop. Forskning visar även att bilderna hjälper eleven att skapa inre mentala bilder som kan vara mycket effektiva under inlärningsprocessen. För att eleverna ska förstå läroböckernas bilder och text behöver de skapa en helhetsbild av innehållet de ska läsa (2009:49ff).

Centralt för bilden är att den kan likna det avbildade, men frågan är i vilken utsträckning bild och verklighet korresponderar. Om vi uppfattar något som likt eller ej är delvis betingat, men även kontextberoende. Vad vi ser och om vi överhuvudtaget ser något i en bild är beroende av tidigare erfarenheter. [...] Hårddrar man detta så innebär det att vi ser det vi redan känner till [...]. (Eriksson, 2009:56)

Eleverna behöver träna sig i att analysera texters budskap och tolka bilder på ett relevant sätt, samt ha en förförståelse för textens och bildens budskap innan en helhetsbedömning av materialet kan göras. I inlärningsituationerna är eleverna i stort behov av stöd och träning i bildtolkning och analysering (2009:49ff).

5.5 Tidigare granskning av läroböcker

2006 gav regeringen Skolverket uppdraget att granska ett urval av läroböcker i grund- och gymnasieskolan, vilket resulterade i Rapport 285, *I enlighet med skolans värdegrund?* (Skolverket, 2006b). Rapporten består av en större sammanfattning samt fem underlagsrapporter. Vi redogör för dessa i avsnitten 5.5.1 till 5.5.7. Syftet med granskningen var att kunna ge en uppfattning om i vilken omfattning och på vilket sätt de avviker från läroplanens värdegrund. Hur de bidrar till undervisningen i frågor som rör kön, etnisk tillhörighet, religion eller trosuppfattning, sexuell läggning och funktionshinder, samt hur de skapar och återskapar föreställningar, fördomar och attityder. Eftersom läroböckerna bör

överensstämma med läroplaner och kursplaner är det av största vikt att man inom skolan för en diskussion och reflekterar över innehållet i läroböcker. De tidigare läroplanernas, Lpo 94 och Lpf 94, avsnitt om skolans värdegrund låg som bas för forskarnas frågeställningar. Forskarna som genomförde läroboksgranskningen har haft specialkompetens inom det område de ansvarat för. Ansvariga forskare presenteras vid respektive avsnitt. 24 böcker, utgivna mellan åren 2000-2005 granskades. Diskrimineringsgrunden ålder finns inte med i granskningen från 2006 eftersom denna diskrimineringsgrund vid tillfället inte var förankrad i diskrimineringslagen. Information gällande diskriminering på grund av ålder är hämtad från Diskrimineringsombudsmannen, samt Rädda Barnens ungdomsförbund.

5.5.1 Kön och könsöverskridande identitet eller uttryck

Underlagsrapporten *En granskning av hur kön framställs i ett urval av läroböcker* (2006) är framtagen av Britt-Marie Berge, docent och universitetslektor, och adjunkt Göran Widding. Granskningen omfattar även om och hur transpersoner uttrycks i läromedlen (2006:5). Något granskarna märkte var att män tenderar att kopplas till överdrivet våld, och det finns flera exempel på obefogade och spektakulära våldsinslag i både text och bild utan egentlig relation till huvudtexten (2006:14). De värdeneutrala benämningarna i läroböcker i historia gavs oftast en manlig betydelse, detta för att de företeelser som beskrivits var sammanhang där män dominerat; krigsföring, sjöfart, handel och teknikutveckling. Att det inte beskrivs vilka erfarenheter, yrken, och kunskaper som utvecklades av kvinnor historiskt, talar för ett osynliggörande eller ett förminskande då det med lätthet hade gått att beskriva även kvinnors verksamheter under samma tidsperioder (2006:14). De upptäckte att könsmedveten text ofta finns med som faktarutor, utan direkt koppling till huvudtexten, den följs heller inte upp. Kvinnors och flickors insatser osynliggörs systematiskt. Flickor kan helt enkelt inte utifrån läromedlen identifiera sig som en grupp som haft betydelse historiskt (2006:16). Transpersoner synliggörs bara i en av de granskade läroböckerna (2006:23).

I ämnet religion fann granskarna exempel på hur även ett manligt dominerat ämne ändå går att beskrivas med en könsmedveten ådra genom hela texten, eftersom författarna uppmanar läsaren att kritiskt granska de olika livsåskådningarna med avseende på kön, även en annan bok behåller sin könsmedvetenhet nästan rakt igenom (Berge & Widding, 2006:18). Övriga läromedel visar samma tendens som historieläromedel: det finns öar av könsmedvetentext i faktarutor eller fördjupningsuppgifter (2006:18). De fann ett läromedel som har minimal mängd könsmedveten text, och dessutom kvinnokränkande citat i lärarhandledningen. Upprepning av kränkande uttryck om kvinnor i religionsböcker och i lärarhandledningar är ett uttryck för hur underordning av kvinnan reproduceras (2006:18ff). I ämnet samhällskunskap fann forskarna att när värdeneutrala människor beskrivs så bekönas de till en övervägande del som män. Avsnitt om Internationell politik var kraftigt överrepresenterade av män. Ideologier utarbetade av kvinnor finns knappt representerade, och när de representeras så illustreras avsnittet om feminism ändå av en bild på ett heterosexuellt brudpar (2006:24). Kvinnors arbete i internationell politik finns endast representerat en gång. Läroböckerna framställer obetalt arbete i hemmet i mycket liten utsträckning, och när det förekommer problematiseras inte faktumet att kvinnor är överrepresenterade när det gäller deltidsarbete och arbete i hemmet (2006:24f). Det finns heller inga särskilda kommentarer om männens makt och övertag. I en av läroböckerna beskrivs på ett håll att det framförallt i Asien fortfarande anses att pojkar är mer värda än flickor, men i ett annat avsnitt påpekar författarna att det inte finns ett enda samhälle där kvinnorna har det lika bra som männen (2006:30).

5.5.2 Etnisk tillhörighet

Harald Runblom har ansvarat för underlagsrapporten *En granskning av hur etnisk tillhörighet framställs i ett urval av läroböcker* (2006). Först nämns att det inte funnits någon beskrivning av etnisk tillhörighet i någon av de 24 läroböckerna, även termer som etnisk

grupp, etnisk rensning eller etnicitet förekommer mycket sparsamt (2006:3). I de allra flesta fall behandlas inte de nationellt erkända minoriteterna och samernas ställning som ursprungsbefolkning eller deras transnationella kultur. Det finns fler återkommande brister i de granskade läroböckerna: missvisande fakta om vilka grupper som arbetskraftsinvandrat och angående finsk minoritetsbefolkning. Fokus ligger också på problematiska relationer mellan majoritetsbefolkning och minoriteter i Europa, de välfungerande lösningarna betonas sällan. Endast i ett fall beskrivs de samiska folkens roll som urbefolkning och deras status som transnationell folkgrupp. Begreppet Västerlandet används utan att problematiseras eller definieras, framställningarna är ofta eurocentrerade. Granskningens mest negativa resultat har enligt Runblom varit att läroböckerna i samhällskunskap till så stor del missar att belysa internationella folkomflyttningar och det mångkulturella samhället, den aspekten belyses bättre i historieläroböckerna. Det råder stor brist av definitioner på begrepp inom sfären etnisk tillhörighet. Inga problematiseringar av kolonisation och migration ges (2006:47). Etniska frågor i undervisningen gäller i första hand beskrivningen av *vi* och *de andra*, men vilka är *vi*, hur beskrivs de som *vi* vill urskilja oss ifrån? Läroböckerna sätter heller inte kulturen i sådan belysning att den är föränderlig över tid, eller att Västerlandet skapat beskrivningarna av övriga världsdelar (2006:48f).

5.5.3 Religion och trosuppfattning

Kjell Härenstam, professor, har gjort en granskning av hur religionerna islam och hinduism framställs i ämnena samhällskunskap, religionskunskap och historia. Rapporten *En granskning i hur religion/trosuppfattning framställs i ett urval av läroböcker* (2006) undersöker huruvida religionerna presenteras på ett vis som stämmer överens med läroplanens målsättning samt dess krav på allsidighet och saklighet. Härenstam undersöker alltså inte om religionens innehåll strider mot läroplanerna men påpekar samtidigt att det däremot måste preciseras i lärobokstexten om så sker (2006:5). Vidare problematiserar han skillnaden mellan värdeladdat språk, som är relativt enkla att upptäcka, och värdeladdade kunskaper. Valet av vilka kunskaper som ska vara med i en lärobok sker utifrån värderingar och åsikter om vad som är väsentlig kunskap och vad som inte är det. Så kallad *ren fakta* i en lärobok har större påverkanseffekt än texter som eleven själv tydligt ser är propagandamaterial (2006:5). En lärobok kan vara i full samklang med forskning och styrdokument men om inte både det implicita och explicita innehållet förstås, problematiseras eller utvecklas är boken ändå oanvändbar. Detta kallar Härenstam *den optimala kompromissen* - balansgången mellan korrekthet, språkbruk och variation (2006:9).

Härenstam finner behandlingen av islam i böckerna som god eftersom den i stor mån uppnår en samstämmighet med de centrala värderingarna som fastställs i läroplanerna (Härenstam, 2006:13f). Däremot läggs stor fokus på islams inblandning i krig och konflikter och detta ses utifrån ett europeiskt och amerikanskt perspektiv. Författaren menar att sådana begränsade porträtteringar av islam och muslimer snarare ger upphov till främlingsfientlighet och i så fall går rakt emot de ideal som läroplanen föreskriver som bygger på att vi ska möta intolerans med aktiva insatser och kunskap i öppen diskussion. Det betonas att det finns ett stort behov av fördjupning och bakgrundsinformation som komplement till texterna, annars riskerar man att underblåsa intolerans och ge upphov till främlingsfientlighet (2006:46). Bilden av hinduism beskriver Härenstam som ambivalent. I en del böcker ges en varierad och relevant bild, medans det i andra böcker läggs stor fokus på yttre seder och traditioner utan att nämna religionens filosofiska innehåll eller de negativa aspekterna av till exempel reinkarnation. Exempel på analys av böckernas bilder ges endast till en lärobok där författaren anmärker på att samtliga muslimska kvinnor som porträtteras bär hijab.

5.5.4 Funktionshinder

Catarina Nyberg, fil.dr. och universitetslektor, och Anders Gustavsson, professor, har granskat läroböckerna med utgångspunkt i vad som skrivs om funktionshinder och resultatet presenteras i rapporten *En granskning i hur funktionshinder framställs i ett urval av läroböcker* (2006). Resultatet visar att funktionshinder i stort sett är frånvarande i böckerna och att i fallen då det porträtteras framställs som någonting avvikande och onormalt samt på ett stereotypt sätt. Det är snarare sättet som funktionshinder *inte* framställs på i exempel rörande den normala samhällsmedborgaren som blir problematiskt, eftersom det är uppenbart att det för många är svårt att leva upp till (2006:4). Det faktum att detta lämnas okommenterat exkluderar implicit personer med funktionsnedsättning från textens *vi*. Till och med i läroböckernas avsnitt om diskriminering utesluts funktionshinder och signalerar således att funktionsnedsättningar inte kan vara en grund för diskriminering. I den mån som funktionshindrade personer förekommer i text eller bild lyfts de fram som en problematisk avvikelse och personen förekommer endast i egenskap av just den egna funktionsnedsättningen och aldrig i samband med en porträttering av ett gott, normalt liv. Personen bakom funktionsnedsättningen förblir osynlig. Läroböckerna bidrar till den sociala konstruktionen i samhället av den normala människan och bilden av funktionshinder som en problematisk avvikelse. Författarna menar att läroböckerna går rakt emot läroplanen i den aspekt att undervisningen ska vila på en demokratiskt grund där således alla samhällsmedlemmars erfarenheter ska finnas representerade. Inte heller främjas förståelse, inlevelse eller medkänsla (2006:26).

Nyberg och Gustavsson presenterar två möjliga anledningar till den totala frånvaron av funktionshinder i läroböckerna; *utdefiniering* och *normalisering* (Nyberg & Gustavsson, 2006:35ff). Ett oreflekterat men systematiskt utelämnande av minoriteter sker generellt sett omedvetet och kan bero på ett bristande mångfaldsperspektiv. I förlängningen leder utdefinieringen till ett osynliggörande av personer som lever med funktionshinder men även till en strykning inte bara från läroböckerna utan från värden som erbjuds läsarna. Det finns en annan anledning till osynliggörandet som bygger på ett medvetet val där man väljer att inte synliggöra människors olika funktionsnedsättningar som ett steg i en normaliseringsprocess. Man vill undvika att stämpla personerna som avvikande eller marginalisera dem. Förhållningssättet var starkt betonat under 1970- och 80-talet men används inte i lika stor utsträckning i dagens handikappolitik. Författarna betonar att den senare förklaringen inte går ihop med resultaten från granskningen eftersom man i så fall hade förväntat sig ett mer varierat sätt på vilket personer med funktionshinder porträtteras i böckerna (2006:37).

5.5.5 Sexuell läggning

Håkan Larsson, docent i pedagogik och Maria Rosén, fil.mag. i pedagogik, har skrivit rapporten *En granskning av hur sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker* (2006). Författarna lyfter problematiken med att sexualitet ses som något naturligt, tydligt och givet, att personen *är* det ena eller det andra, trots att sexualitet är kulturellt betingat. Larsson och Rosén har kunnat urskilja att sexuell läggning endast framkommer synonymt med homosexuella, bisexuella och transpersoner, den heterosexuella personen avser därmed inte ha en specifik sexuell läggning (2006:3ff). Framställningarna av sexuell läggning skiljer sig markant mellan de olika granskade läroböckerna. I ämnena biologi/naturkunskap speglas den sexuella läggningen av biologiska förklaringar gällande pubertet, könsorganens funktion och fortplantning, medan religionskunskapen tar upp etiska ställningstaganden. I ämnena historia och samhällskunskap framträder sexuell läggning allt mer sporadiskt och någon problematisering kring sexualitetens koppling till makt och sociala privilegier är obefintlig. Bisexualitet är ovanligt förekommande, och i vissa läroböcker representeras det inte alls. I läroböckerna framstår homosexualitet och

heterosexualitet som de vanligaste läggningarna, och trots detta framställs de inte riktigt på samma sätt (2006:9f).

I ämnet samhällskunskap lyfts inte sexuell läggning som något systematiskt behandlat tema. Det framkommer endast vid enstaka tillfällen och då rör det som oftast indirekta kopplingar till sex eller generella framställningar om sexualitet. Vanliga direkta framställningar där sexualitet uttryckligen nämns berörs ofta sexualiteten i negativ bemärkelse och handlar exempelvis om pornografi och sexuella övergrepp (Larsson & Rosén, 2006:29ff). De bilder och texter som presenteras i läroböckerna är överrepresenterade av heterosexuella familjer bestående av mamma, pappa och barn. Författarna hävdar att många kan se denna framställning som harmlös. Därefter understryks att ”ett ständigt upprepanande av bilder gör att framställningen lätt kan uppsattas som normativ” (2006:31). Tydligt är att heterosexualiteten som sexuell läggning genomgående utgör ett normaltillstånd. Vid de tillfällen andra typer av familjer eller samkönade par framställs och gestaltas, görs det i huvudsak tillsammans med en förklarande bildtext eller brödtext, alternativt benämns de som *det homosexuella paret* utan namn (2006:31f). Heteronormativitet genomsyrar all analyserad litteratur, men det bör poängteras att det inte baseras på enstaka exempel. Det baseras främst på det utrymme heterosexualiteten genomgående har, samtidigt som heterosexualitet inte problematiseras på samma sätt som homosexuell- och bisexuell läggning. Homosexualitet och bisexualitet finns endast med i sammanhang som lyfts som problematiska och specifika samtidigt som heterosexualitet ses som det normala och lämnas utan någon vidare förklaring. Det framkommer tydligt att sexualitet innebär heterosexualitet (2006:37f).

5.5.6 Ålder

Det finns inga publicerade förliknings- eller domstolsärenden registrerade hos diskrimineringsombudsmannen, DO, gällande diskriminering på grund av ålder inom utbildningssektorn. Däremot finns det många rapporterade fall inom arbetslivet. I de anmälningar, som berör diskriminering på grund av ålder i arbetslivet, finns en överrepresentation av diskriminering på grund av att personen har ansetts inneha för *hög ålder*. Endast vid 1 av 12 fall har en person diskriminerats på grund av att personen ansetts ha för *låg ålder* för att utföra ett arbete (DO, u.å). I rapporten från Rädda barnens ungdomsförbud ”*Diskrimineringsgrunden ålder är inte i första hand avsedd för barn*” det, precis som titeln understryker, att ålder är en diskrimineringsgrund som främst riktar sig till vuxna eller äldre. Vidare hävdas att bakgrunden till detta grundar sig i okunskap om hur barn och unga trakasseras och diskrimineras, samt en oförståelse för hur makt och ålder hänger ihop. *Åldersmaktsordning* är ett begrepp som etablerats för att synliggöra hur vårt samhällssystem kategoriserar och värderar människor i samhället baserat på ålder. *Åldersmaktsordningen* syftar till en värdering och kategorisering baserat på en persons faktiska ålder, en värdering som sällan, eller näst intill aldrig, är neutral och värderingsfri (Rädda Barnens ungdomsförbund, u.å:4ff).

En orsak till tystnaden och legitimiteten kring ålder som maktdimension kan vara att den präglas av ett ”rättvisedrag” andra maktordningar saknar. Ålder är en hierarkisk skala där alla startar i en ”underordnad” position för att sedan växa in i den ”privilegerade” positionen. Detta gäller alla och realiserar utan att individen behöver företa sig något. Förr eller senare befinner sig alla i den privilegerade positionen, alla blir förr eller senare vuxna. (Rädda Barnens ungdomsförbund, u.å:12)

Av de fall som rapporterats in till DO finns en överrepresentation av anmälningar från äldre människor. Detta har lett till att åldersdiskriminering ofta likställs med åldersdiskriminering, vilket blir väldigt problematiskt eftersom det bidrar till ett osynliggörande av att barn och unga drabbas av åldersdiskriminering och *åldersmaktsordning*. Rapporten syftar till att detta

kan bero på att barn ofta framställs som ofärdiga vuxna under utveckling. Unga framställs ofta som en grupp som behöver skyddas och därför kan diskrimineringsskyddet gällande ålder ses som en svagare, och inte så viktig grund, i förhållande till de andra diskrimineringsgrunderna. *Åldersmaktsordningen* bidrar till att de vuxna blir till norm och barn och unga blir de avvikande (Rädda Barnens ungdomsförbund, u.å:4ff).

5.6 Litteratur- och teorisammanfattning

För att kunna belysa normer och värderingar och hur de kan kopplas till ojämlikhet och under- eller överordning har vi använt oss av två begrepp som belyser maktstrukturer. Intersektionalitet används för att beskriva positioner individer intar eller tillskrivs. Positionerna är flytande och kontextberoende och vem som över- respektive underordnas kan vara kontextberoende. Intersektionaliteten syftar mot att belysa ojämlikheter, att positioner värderas olika. Markörer som kön, klass, sexualitet och etnicitet skapar positioner där individer rör sig upp och ner längs en tänkt hierarki. Hegemoni är ett begrepp vars syfte är att belysa den dominerande gruppens överordning. Överordningen utmanas inte eftersom att den sociala ordningen framställs som naturgiven. Detta sker genom att individer självdisciplinerar sig efter de utsatta normerna av rädsla för exkludering. Det innebär att ett utmanande av normer är av största vikt för lärare i skolan eftersom normer till stor del reproduceras i skolan så har vi också störst chans att påverka dem där.

Baserat på den forskning och granskning på och av läromedel som vi har tagit del av, dess utveckling, konsekvenser och betydelser kan vi dra följande slutsatser. Trots lagstiftning och tydliga riktlinjer har forskare funnit flertalet exempel där framställningar i böckerna kan upplevas som kränkande eller diskriminerande. Funktionshinder och homosexualitet är exempel på företeelser som lyfts fram som problematiska och avvikande. Böckerna är heteronormativa, utgår från en manlig norm och könsstereotypa roller. Trosuppfattningar och etniska tillhörigheter är kortfattat beskrivet och onyanserat, exempelvis gällande de nationella minoriteterna, och ofta negativt framställt eller reducerat till exotism. Avsaknaden av olika perspektiv anses av såväl tidigare nämnda forskare i avsnitten 5.5.1 till 5.5.7 samt Skolverket vara ett stort problem i böckerna. Forskning betonar också faran med att se boken som ett mätinstrument för dess pedagogiska funktion (Nordgren, 2011), självklart spelar andra faktorer in som påverkar elevens förståelse, utveckling och lärande. Tidigare forskning beskriver ytterligare element som har betydelse för bokens kvaliteter, exempelvis textens komposition (Bronäs, 2011), användandet av olika framställningstyper (Ammert, 2011) samt förlagens och författarnas styrning över vad som tas med respektive utelämnas (Nordgren, 2011). Vidare problematiseras användandet av bilder i läroböcker (Wallin & Victorin, 2011), forskare har undersökt huruvida det verkligen är ett komplement till texten, vilken typ som används, hur och varför, samt dess konsekvenser för elevens förståelse och inläring (Eriksson, 2009). Att läsa bilder kräver träning men det fastställs att detta underlättar utvecklandet av elevens helhetsförståelse.

6. Metod

Nedan följer en motivering av studiens analysmetod följt av en övergripande metoddiskussion. Vi beskriver vårt tillvägagångssätt, presenterar urvalet och läroböckerna. Avslutningsvis redogör vi för studiens tillförlitlighet och vetenskaplighet.

6.1 Analysmetod

I studien används ställda frågeställningar och analyskeman som främsta analysverktyg och utgångspunkt för granskning. Det primära källmaterialet är de läroböcker i samhällskunskap som ska granskas medan diskrimineringslagen och läroplanen utgör vårt sekundära källmaterial. Vi kommer att inta ett hermeneutiskt perspektiv i den kvalitativa tolkningen av läroböckerna. Våra resultat kommer senare att ställas mot tidigare nämnda forskningsbakgrund och teoretiska perspektiv från avsnittet Teori och litteratur för att synliggöra strukturer och normer som representeras i valda läroböcker.

Vår granskning utgörs av en komparativ dokumentstudie och mer precis en innehållsanalys av både bild och text i två läroböcker för ämnet samhällskunskap riktade mot årskurserna 4-6. Vi har begränsat oss till att enbart analysera elevboken eftersom vi i studien intresserar oss för det material som eleven har tillgång till, möts och använder sig av i skolans vardag. Analysen kommer att utformas efter två metoder, dels gör vi en kvantitativ bildanalys och som komplement till den gör vi även en kvalitativ analys av varje elevbok där det implicita innehållet i texten tolkas på ett djupare plan. Vi anser att båda metoderna är nödvändiga för att söka svar på frågeställningarna: *Hur framträder skolans uppgift att motverka diskriminering i de utvalda läroböckernas texter och bilder?* och *Föreligger det några skillnader och likheter mellan de två granskade läroböckerna gällande hur de sju diskrimineringsgrunderna framställs?* Detaljerade analyskeman har skapats till analysmetoderna, dessa bifogas som bilagor.

Nils Gilje och Harald Grimen författade boken *Samhällsvetenskapernas förutsättningar* (2007), en kursbok i vetenskapsfilosofi som bland annat beskriver hermeneutikens grunder; hur mening, tolkning och kontext hör samman med varandra. Meningen måste tolkas för att förstås, och den skiljer sig mellan skribent och läsare (2007:171ff). En central tanke inom hermeneutiken är att förståelsen är beroende av ens förförståelse: språket och begreppen, ens trosuppfattningar eller föreställningar och personliga erfarenheter. Denna förförståelse behöver inte vara fullt ut känd och uttalad, och ingår i ett system som successivt byts ut när erfarenheter kräver det. Förståelsen av mening är beroende av den kontext eller det sammanhang som fenomenen förekommer inom (2007:179ff). När en text tolkas, skapar vi en ny text som försöker uttrycka den första textens mening på ett klarare sätt. Den nya texten är ett nytt uttryck för den mening som ligger inbakad i texten vi försökt tolka (2007:190). I vårt fall innebär ett hermeneutiskt tillvägagångssätt rent konkret att vi tvingats bli varse vår egen förförståelse, våra förutfattade meningar och vår bakgrund. Vi är i allra högsta grad medvetna om att den kontext vi befinner oss i påverkar hur vi tolkar och förstår det vi avser undersöka. Diskrimineringslagen har varit en hjälp i vår strävan att skapa en objektiv hållning i relation till läroböckerna, därav har våra förutfattade meningar lämnats åt sidan.

6.2 Metoddiskussion

Peter Esaiasson, Mikael Gilljam, Henrik Oscarsson och Lena Wängnerud är samtliga professorer i statsvetenskap med olika specialområden, till exempel demokrati, genus och valfrågor. Tillsammans gav de ut den fjärde upplagan av handboken *Metodpraktikan* (2012). De beskriver begreppet *innehållsanalys* som en undersökning av innehållet i en framställning av något slag; muntlig, skriftlig eller bildlig (2012:197). Undersökningen

behandlar i vårt fall läroböcker och är därmed en analys av både text och bild. Vi ska göra en komparativ analys som innebär en jämförelse mellan minst två texter eller bilder. Jämförelsen består av två metoder; kvantitativ och kvalitativ analys. En *kvantitativ* bildanalys undersöker hur frekvent utvalda analysenheter förekommer i bokens bilder. Våra analysenheter baseras på de sju diskrimineringsgrunderna kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, funktionshinder, sexuell läggning, etnisk tillhörighet, religion eller trosuppfattning och ålder. Den kvantitativa analysen kan också undersöka hur stort utrymme en kategori eller enhet får i materialet. Hur ofta och/eller hur stort utrymme ett begrepp får, skänker begreppet viktighet och centralitet i materialet (2012:197). En *kvalitativ* textanalys används när man vill få fram det substantiella innehållet i ett material (2012:210). Vi väljer kvalitativ analys i kombination med en kvantitativ analys eftersom vår uppfattning är att textens helhet består av något mer än summan utav delarna och att textens dolda innehåll ligger latent mellan raderna. Dessa tankar lyfts även fram av Kristina Boréus och Göran Bergström, forskare och lärare, i metodboken för samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys *Textens mening och makt* (2012). Att endast göra en kvantitativ granskning betonar det manifesta innehållet på bekostnad av den underförstådda. En kvantitativ analys kan registrera valda kodord men kan inte förklara sitt eget resultat. Dessutom är sammanhanget i vilket texten är producerad av stor betydelse och således viktig att ta hänsyn till för analysens validitet (2012:80).

Till hjälp för analysen har de inledande frågeställningarna preciseras och konkretiseras. I många fall är frågeställningarna för vida för att kunna användas som analysredskap och ställas direkt till materialet. Frågeställningarna förtydligas och analysverktyget utvidgas med ytterligare underfrågor som presenteras närmare nedan. Analysscheman konstrueras baserat på både huvudfrågorna samt de nya underfrågorna för att underlätta granskningen, dessa bifogas som bilaga 1 och 2 samt 3 och 4. Esaiasson et al. (2012) lägger fram två allmänna krav till metodens ideal som betonar vikten av tydlig argumentation för hur och varför man frågar och tolkar som man gör, samt att man lägger fram tydliga kriterier för slutgranskningen (2012:214).

6.3 Tillvägagångssätt

För att kunna besvara fråga 1 konstruerades två underfrågor; *1a, Hur många gånger framställs de sju områdena för diskriminering i bild?* och *1b, På vilket sätt framställs de sju diskrimineringsgrunderna i text?* Fråga 1a besvaras med hjälp av en kvantitativ innehållsanalys av bilderna. Det totala antalet bilder där människor syns räknas, för att därefter sammanställas med det antal personer som framkommer i bokens illustrationer och foton. Ett analyschema skapades, se bilaga 1 och 2, utifrån de sju diskrimineringsgrunderna kön, könsöverskridande identitet och uttryck, funktionshinder, sexuell läggning, etnisk tillhörighet, religion och trosuppfattning och ålder. Till tre av grunderna, kön, sexuell läggning och ålder, skapades tre underkategorier för att ytterligare kunna besvara fråga 1. En åttonde kategori lades till och kallades för *Inget*. Under vår granskning fann vi det problematiskt eftersom vi stötte på karaktärer som inte kunde fastställas höra hemma i någon av de sju diskrimineringsgrunderna. Under granskningen av bilderna fastställdes även att en karaktär kan tillhöra flera grunder och därmed räknas med flera gånger i resultatredovisningen. Under vår granskning av böckernas bilder har vi tagit hjälp av bokens text för att fastställa personens tillhörighet till samtliga sju diskrimineringsgrunder, i den mån det gått. Vid granskning av exempelvis ålder har vi tagit hänsyn till grått hår eller rynkor. En persons höjd i relation till andra, eller att personen har ett yrke. I granskandet av en persons religiösa tillhörighet har vi tagit fasta på religiösa symboler, artefakter eller uttryck. I avgörandet av någons etniska tillhörighet har vi, förutom bildtexter, även tittat på hudfärg och omgivning på bilderna. I fastställandet av en persons eventuella funktionshinder, har vi räknat synliga artefakter som; käpp, rullator, rullstol och glasögon.

Exempelvis religiös eller etnisk tillhörighet, en persons kön, könsöverskridande identitet, sexuell läggning. När vi fastställde kön eller könsöverskridande identitet hos en person som förekommer i bild, har vi enbart tagit hjälp av texten Det hermeneutiska perspektivet h

Fråga 1b har besvarats med hjälp av en kvalitativ innehållsanalys av texten. Ett enkelt analyschema skapades baserat på de sju diskrimineringsgrunderna, se bilaga 3 och 4. Vi har metodiskt läst båda läroböckerna var för sig för att sedan samlas för en gemensam litteraturstudie där vi sammanställde våra iakttagelser. Våra anteckningar bestod av korta meningar, och sidhänvisningar till avsnitt i texten där grunderna för diskriminering framstod på något sätt. Vi sökte efter verb och adjektiv som beskrev personernas karaktärsdrag och handlingar, alla beteenden och framställningar. Sedan diskuterades och sammanställdes dessa gemensamt av oss i vårt analyschema, se bilaga 3 och 4. Slutsatser av resultaten har kunnat dras när vi upptäckt en upprepning av markanta karaktärsdrag i framställningen.

Till fråga 2 konstruerades två underfrågor: *2a, Hur synliggörs skillnader och likheter i bild?* *2b, Hur synliggörs skillnader och likheter i text?* Frågorna besvaras genom att vi ställer resultaten från frågeställning 1 mot varandra. Med utgångspunkt i den hermeneutiska tolkningsprocessen, gällande läroböckernas bilder, *fråga 2a*, har vi skapat ett sammanställande diagram baserat på resultaten som presenterats i bilaga 1 och 2. För att belysa skillnader och likheter mellan läroböckernas bilder, läste vi av diagrammen, och då kunde slutsatser dras om hur grunder för diskriminering representeras i de båda läroböckernas bilder. Till *fråga 2b*, använde vi av oss bilaga 3 och 4. Systematiskt gick vi igenom vår insamlade data, en kategori i taget, för att finna markanta skillnader och likheter mellan de två läroböckerna.

6.4 Urval

I den inledande fasen av urvalsprocessen besökte vi GR Utbildning för att få stöd i valet av läromedel. GR (Göteborgsregionen) är en samarbetsorganisation för 13 kommuner i Västsverige med uppgiften att verka för samarbete över kommungränserna. Ett av samarbetsområdena är skola och utbildning. Pedagogiskt Centrum är en del av GR Utbildning, det är en knutpunkt som är till för alla verksamma inom utbildningssektorn för att sprida information och erfarenhetsutbyten. Här hålls även en permanent läromedelsutställning där alla större förlag presenterar sitt utbud. Regionens skolor sambeställer sina läromedel genom GR Utbildning (GR, u.å). På GR Utbildning fick vi möjlighet att studera utbudet i deras utställning. Det fanns två olika material från två olika förlag för ämnet samhällskunskap skapat för årskurserna 4-6. Ett av dem sade sig ha reviderats för att stämma överens med Lgr11. GR Utbildning kunde även erbjuda försäljningsuppgifter för de material som vi intresserade oss för. Försäljningsstatistiken gäller för de skolor i de kommuner som är anslutna till GR. Det Lgr11-reviderade materialet hade högst försäljningssiffror.

6.5 Presentation av läroböcker

PULS Samhällskunskap ges ut av förlaget Natur & Kultur. Materialet är skapat för årskurserna 4-6 av Maria Willebrand, Per Lindberg och Anna-Lena Stålnacke. Den tredje och senaste upplagan gavs ut 2013. Materialet består av fem komponenter; en grundbok, en arbetsbok, en lärarhandledning och två digitala material varav ett interaktivt. Grundboken består av 136 sidor och det är den som vi ska analysera. Materialet är reviderat för Lgr11 enligt förlaget. *Koll på samhället* är ett material som riktas mot årskurserna Fk-6 författad av Johan Eriksson. Den andra och senaste upplagan kom ut 2010 och publiceras av Sanomna Utbildning. Materialet består av en grundbok och en lärarhandledning. Även i detta fall är det grundboken, bestående av 72 sidor, som ska analyseras. Eventuell samstämmighet med Lgr11 nämns inte. Till båda materialen ingår en separat lärarhandledning som enligt förlagen ska användas som komplement till grundboken. Förslag på fördjupningsuppgifter, kopieringsunderlag och elevaktiviteter erbjuds. Vi är medvetna om att grundbokens

användning kräver planering och handledning av läraren. Vi har dock valt att begränsa analysen till endast grundboken som används av eleven.

6.6 Vetenskaplighet

Nedan presenteras de parametrar vi tagit hänsyn till för att kunna styrka studiens tillförlitlighet och vetenskaplighet, samt vilka svårigheter vi stött på under arbetets gång.

6.6.1 Validitet

Validitet är ett svårt och centralt problem inom forskningsvärlden. Validitet innebär att vi undersöker och granskar det vi faktiskt säger oss granska. Det är viktigt att forskningen berör en teoretisk och operationell nivå samtidigt, där grunden till den teoretiska delen är problemformuleringen och frågorna, och den operationella nivån står för själva undersökningen. Validitetsproblem med olika typer av studier ökar om avståndet mellan de två nivåerna blir större, vilket leder till en form av översättningsproblem för resultaten. I studien har vi tagit hänsyn till att den teoretiska nivån ska vara tydlig och okomplicerad för att öka validiteten, samt att den operationella nivån för vad som ska granskas befinner sig nära vårt syfte och frågeställning (Esaiasson et al., 2012:57ff). Ett annat arbetsätt för att öka en studies validitet är att granska och observera tillsammans, en metod vi använt oss av i vår kvalitativa och kvantitativa granskning av läroböcker (2012:314). Under vår sammanställning av resultat har vi även analyserat och sammanställt studiens resultatredovisning tillsammans, vilket vi anser ger vår studie en hög trovärdighet. Vi anser även att vår studies validitet stärks genom vår koppling av resultat till tidigare forskning, teorianknytning, aktuella styrdokument, samt gällande skollag.

6.6.2 Reliabilitet

Reliabilitet, mätningen av en studie, måste vara hög för att få en god resultatsvaliditet. Det innebär att studien inte innehåller systematiska eller slumpmässiga fel. Bristande reliabilitet grundar sig ofta i slarvfel under datainsamlingen som därefter registreras och bearbetas under resultatredovisningen och analysen. De fel som kan uppstå grundar sig mestadels bland annat i oläsliga anteckningar, stress, trötthet, ouppmärksamhet och fel vid överföring av data (Esaiasson et al., 2012:63). Staffan Stukát, fil.dr i pedagogik och föreläsare inom forskningsmetodik, skriver i sin bok *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap* (2011), att trovärdigheten i en studie ökar om fler personer ser samma resultat vid granskning (2011:137). För att öka vår reliabilitet och undvika olika typer av fel har vi granskat, analyserat och sammanställt våra resultat tillsammans. Vi har även använt oss av ett interaktivt onlinedokument där vi har kunnat följa med i texten som en annan medskribent skriver och därmed kontinuerligt kunnat kontrollera de resultat som antecknats. Stukát understryker vikten av att kontrollera en studies reliabilitet och uppmanar skribenter till att upprepa sin granskning efter en tid genom en ”test-retest-metod” (2011:134). Stukát förklarar att metoden går ut på att kontrollera noggrannheten i granskningen, samt att kontrollera om resultaten överensstämmer och blir detsamma vid det upprepade granskningstillfället. Om resultaten överensstämmer med varandra, säkerställs undersökningens kvalitet och reliabilitet ytterligare (2011:134).

Vi har stött på fem foton i läroboken *Puls Samhällskunskap* som föreställer demonstrationer och protester. Här upptäckte vi svårigheter att räkna personer på grund av stora folkmassor och oskarpa gestalter. Vi fann det problematiskt att urskilja vilka gestalter vi kunde räkna med i vår kvantitativa undersökning baserat på de sju diskrimineringsgrunderna, och har därmed valt att endast ta med de ansikten som är skarpa och går att urskilja. Vi väljer samma grund för att granska, nämligen endast det tydligt urskiljbara. Som Gilje och Grimen (2007) skriver kan vi aldrig vara säkra på våra tolkningar, men de kan vara mer eller mindre sannolika. Vi menar att eftersom vi kontinuerligt använder endast det explicit uttalade till grund för tolkning

så innebär det att vi hela tiden använt samma förhållningssätt både till texter och bilders helhet som till dess delar (2007:198f).

6.6.3 Generaliserbarhet

Generaliserbarhet innebär att forskningen undersöker det generella och allmängiltiga, samt söker mönster och samband, snarare än att det granskar det specifika och enskilda (Esaiasson et al., 2012:27). Vi måste fråga oss om resultatet är generaliserbart eller endast avser det undersökta objektet (Stukát, 2011:136). Faktorer som kan påverka generaliserbarheten i en studie är bland annat om undersökningen har en liten undersökningsgrupp, ett stort bortfall och urvalet inte är representativt, samt om resultatet misstänks vara snedvridet. Ett urval kan vara representativt trots att antalet undersökta parametrar är lågt (2011:136f). Genom granskningen har vi tillgång till resultat från två valda läroböcker, vi har därmed ingen möjlighet att generalisera samtliga läroböcker i ämnet samhällskunskap. Däremot anser vi att resultatet sannolikt skulle bli det samma, alternativt visa liknande resultat vid likartade granskningar av läroböcker. Detta antagande baserar vi på resultaten från tidigare granskning av läroböcker samt presenterade resultatredovisningar i studien.

6.6.4 Etiska överväganden

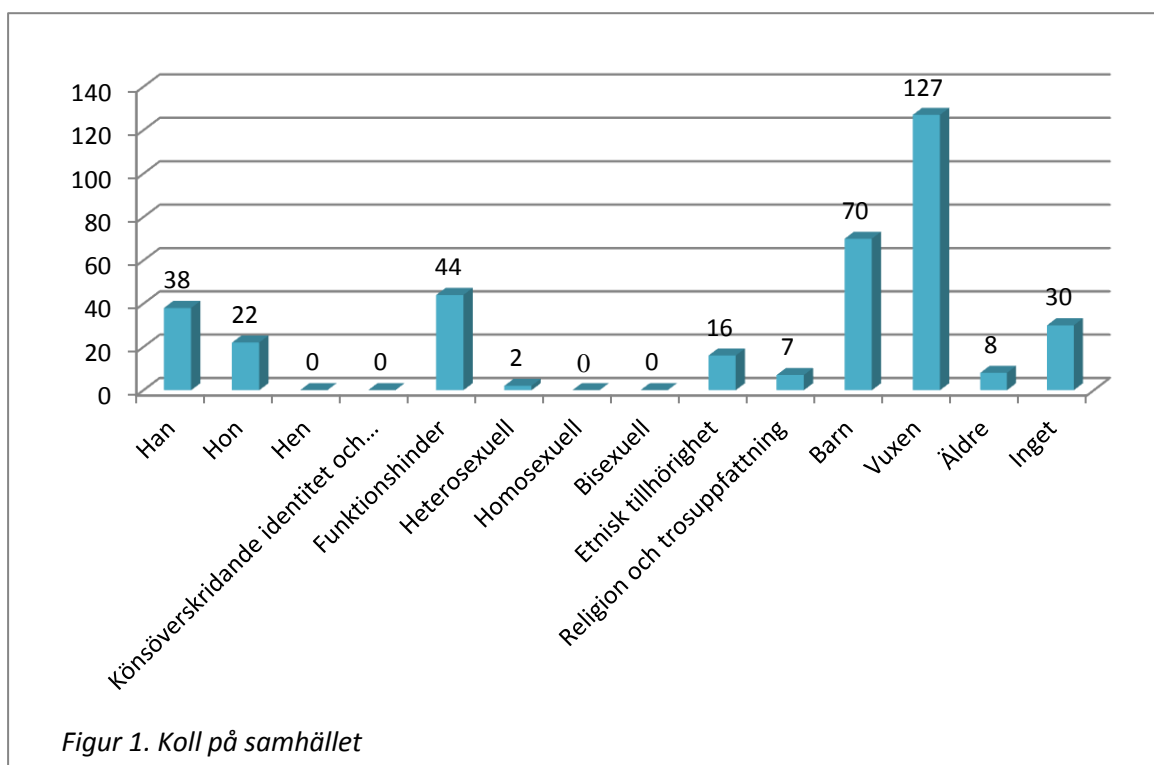
En studies etiska överväganden bör presenteras med avsikten för att synliggöra vilka etiska dilemman som dykt upp under granskningen (Stukát, 2011:138). Traditionellt sett rör etiska överväganden andra typer av forskningsproblem, exempelvis rörande respondent- eller informantstudier. Dock anser vi att diskrimineringslagens känsliga ämnen berör vår studie ur ett etiskt perspektiv. Främst gäller det granskningen av bilder gällande kön, könsöverskridande identitet eller uttryck och sexuell läggning då vi valt att inte göra några antaganden gällande personernas utseende och personers framställning baserat på stereotypa föreställningar gällande han/hon/hen eller personer med könsöverskridande identitet. Vi har endast utgått från att en person har en viss *tillhörighet* om detta tydligt framkommer i lärobokens text för att inte reproducera stereotypa framställningar som kan leda till diskriminering. Nyberg & Gustavsson (2006) betonar problemet med att räkna personer med glasögon som funktionshindrade eftersom funktionsnedsättningen närmast elimineras av glasögonen (2006:11). I vår granskning har vi funnit samma dilemma, men ändå gjort ett etiskt ställningstagande och räknat med personer med glasögon inom *tillhörigheten* funktionshinder. Gällande ålder, etisk tillhörighet och religion eller annan trosuppfattning har vi använt oss av texten, i den mån det funnits beskrivande text, samt gjort det etiska övervägandet att granska symboler, utseende och uttryck i syftet för att kunna koppla en person till en viss *tillhörighet*.

7. Resultatredovisning

I avsnittet resultatredovisning presenteras de resultat vi kommit fram till under vår analys av bild och text i läroböckerna *Koll på samhället* och *Puls Samhällskunskap*. Avsnittet inleds med en kort presentation av vår kvantitativa undersökning baserat på textens bilder med hjälp av bilaga 1 och 2. Resultatet sammanställs och tydliggörs med hjälp av ett diagram för respektive lärobok. Därefter presenteras resultaten av de kvalitativa studierna baserat på läroböckernas texter. De kvalitativa analyser som utförts med hjälp av analyschemana 3 och 4 redovisas även som bilagor. Slutligen summerar vi resultatet på arbetets två frågeställningar; *Hur framträder skolans uppgift att motverka diskriminering i de utvalda läroböckernas texter och bilder* och *Föreligger det några skillnader och likheter mellan de två granskade läroböckerna gällande hur de sju diskrimineringsgrunderna framställs?*

7.1 Kvantitativ analys av bilder

7.1.1 *Koll på samhället*

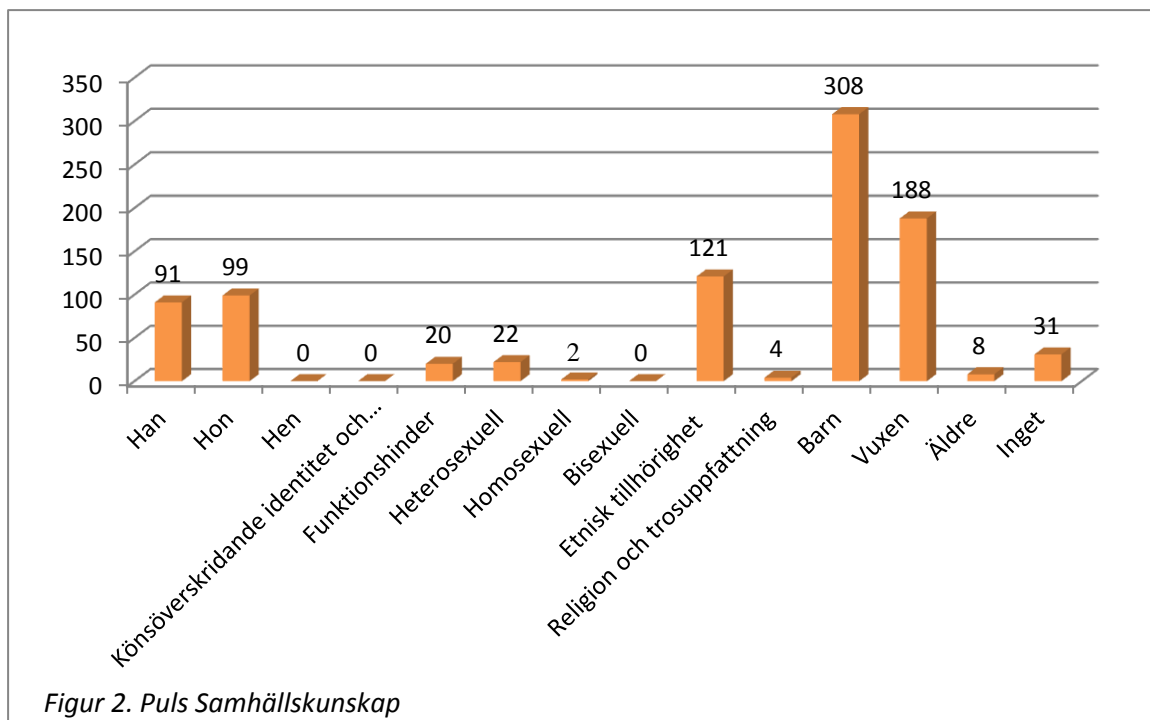

Läroboken *Koll på samhället* består totalt av 72 sidor. I boken fann vi 62 bilder där 245 människor förekommer. Av de 245 människor som förekommer på bilderna har vi räknat till att 38 män/pojkar, 22 kvinnor/flickor och 0 personer som varken definierar sig som han eller hon porträtteras på bild. Fortsättningsvis har vi inte kunnat iaktta någon illustration eller foto som tydligt framställer en person med könsoverskridande identitet och uttryck. 44 personer i läroboken framställs med någon typ av funktionshinder varav fyra personer hade något annat funktionshinder än glasögon. De övriga fyra funktionshinder som presenteras är; käpp, rullstol, blindhet och rullator. Angående sexuell läggning fann vi två fall där personer tydligt porträtteras som heterosexuella, och inga exempel på varken homosexualitet eller bisexualitet.

Av de totala antal personer på bilderna fann vi 16 stycken där det tydligt framgick att de har annan etnisk tillhörighet än svensk. Sju personer har tecken som tyder på att de tillhör eller representerar en religion, alternativt har en trosuppfattning. Representationen består av; två

kvinnor med hijab (islam), två vikingar (asatro), Konfucius (konfucianismen) Jesus (representant för många världsreligioner). Av de 245 personerna kunde vi avgöra ålder på 205 människor. 70 av dem var barn (under 18 år), 127 vuxna (över 18 år) och 8 personer betraktade vi som äldre (över 65 år). I 30 fall har vi inte kunnat säga någonting om personerna på illustrationerna.

7.1.2 Puls Samhällskunskap

Läroboken *Puls Samhällskunskap* består totalt av 136 sidor. I boken fann vi 134 bilder där 522 människor förekommer. Av de 522 människor som förekommer på bilderna har vi räknat till att 91 män/pojkar, 99 kvinnor/flickor och 0 personer som varken definierar sig som han eller hon porträtteras på bild. Fortsättningsvis har vi inte kunnat iaktta någon illustration eller foto som tydligt framställer en person med könsoverskridande identitet eller uttryck. 20 personer i läroboken framställs med någon typ av funktionshinder varav en pojke sitter i rullstol och resterande 19 stycken har glasögon. Angående sexuell läggning fann vi 22 fall där personer tydligt porträtteras som heterosexuella, och 2 fall av homosexualitet och inget fall av bisexualitet.

Av de totala antal personer på bilderna fann vi 121 stycken där det tydligt framgick att de har annan etnisk tillhörighet än svensk. 4 personer har tecken som tyder på att de tillhör eller representerar en religion, alternativt har en trosuppfattning. Representationen består av; tre kvinnor med hijab (islam) och Anne Frank (judendom). Av de 522 personerna kunde vi avgöra ålder på 504 människor. 308 av dem var barn (under 18 år), 188 vuxna (över 18 år) och 8 personer betraktade vi som äldre (över 65 år). I 31 fall har vi inte kunnat säga någonting om personerna på illustrationerna.

7.2 Kvalitativ analys av text

7.2.1 Koll på samhället

I boken möter vi en stor skara barn som vi följer genom hela texten. Barnen framställs på ett varierande sätt, med olika åsikter och intressen. Ida är huvudkaraktären, hon är drivande och demokratisk. De drivs allihop av en önskan att bestämma och har olika åsikter om hur det bäst

görs. Personerna i boken beskrivs till största del på ett könsneutralt sätt, och vid de tillfällen som könstillhörigheten bestäms sker det på ett jämt fördelat sätt. Dock är mammorna oftast aktiva och omhändertagande medans papporna är frånvarande observatörer. Det blir synligt exempelvis när mammorna för dialoger, vägleder och interagerar med barnen samtidigt som papporna inte fyller någon central roll, de är snarare i bakgrunden, jobbar eller helt frånvarande. När brottslighet tas upp i texten är det alltid män som utför brottet. I texten förklaras begreppet jämställdhet som någonting vi redan uppnått. Personer med en könsöverskridande identitet eller uttryck nämns aldrig i bokens text. De gånger då diskriminering och diskrimineringsgrunderna behandlas utelämnas könsöverskridande identitet eller uttryck, de andra sex grunderna beskrivs och exemplifieras. Personer med funktionshinder framställs tre gånger i texten vid olika tillfällen. Vid samtliga tre tillfällen är funktionsnedsättningen ett hinder för personen i deltagandet av aktiviteter, arbetsliv eller utbildning. *Äldre och handikappade* likställs med vad som tidigare var samhällets svaga. Vid ett tillfälle får en rullstolsburen pojke inte följa med på klassresa på grund av sin funktionsnedsättning.

Heterosexualitet framställs tre gånger i form av den stereotypa kärnfamiljen. Begrepp som föräldrar och familj används övervägande i stället för mamma och pappa. Homosexuell läggning gestaltas en gång, i exemplet Ida och Lisa som vill pussas i skolan men inte får. Begreppen hetero- homo- eller bisexuell definieras aldrig i texten.

Boken gör en tydlig distinktion mellan *vi* i Sverige och Europa och *de andra* i övriga världen. Sverige beskrivs som en välfungerande idyll, någonting att värna om och försvara. Det ges en stor variation av vilka länder som presenteras men det ligger ett stort fokus mot varor och tjänster, som vi i Sverige önskar oss och behöver. I texten beskrivs att alla människor har samma känsla för vad som är moraliskt rätt och fel. I nära anslutning till detta stycke beskrivs hur vi förr använt oss av dödsstraff och att det idag fortfarande används i 69 länder. Inledningsvis tas religionsfrihet upp som en av Sveriges grundlagar. Stort fokus på kristendomen och hur den spreds i Sverige. Det görs en koppling mellan religion och kulturella vanor och exempel ges på hur en muslim väljer att inte äta griskött på grund utav Koranens bud. Texten exemplifierar även hur *våra* kulturella vanor förändrats över tid från asatrons julblot till Kalle Anka. Barnen i boken är inte åldersbestämda, och de beskrivs med många utvecklade tankar och idéer om hur man bygger det bästa samhället. Exempelvis ifrågasätter och problematiserar barnen regler och tar kontakt med politiker angående en lagändring om cykelhjälm för vuxna. Vuxna är överrepresenterade i texten och framställs som de med makt, både över barn och i samhället. Det blir synligt hos familjen Bengtsson som bestämmer allt gemensamt till dess att en konflikt uppstår, då har föräldrarna sista ordet. Äldre personer nämns i liten utsträckning i relation till hur många personer som förekommer i boken. I texten framställs äldre i samband med *handikappade* människor som behöver hjälp i vardagen av socialtjänsten men vid ett tillfälle poängteras att unga och gamla är lika mycket värda.

7.2.2 Puls samhällskunskap

Boken har två huvudpersoner, Maja och Malte. De framställs på varierande sätt och som goda förebilder men vid ett tillfälle ges dem de klassiska rollerna av slösare och sparare. Maja slösar sina pengar på hårsnoddar och godis och Malte sparar sin veckopeng till ett dataspel. Deras familj är normativ och stereotyp men jämlik i fördelningen av hushållsarbete. Det blir synligt när vi får ta del av familjens schema över hushållsarbetet som till en början kan se jämt fördelat ut i antal sysslor, men sysslorna i sig är mestadels traditionellt uppdelade där exempelvis mamman städar köket. Män och kvinnor porträtteras på ett varierat sätt, till exempel är både statsministern och polisen kvinnor samtidigt som floristen är man. Gymnasieläraren är man, läraren neutral och fröken eller dagisfröken alltid kvinna.

Kvinnor framställs ofta som pålitliga, inkännande och sårbara speciellt i förhållande till män och barn. Till exempel att mammorna gråter över att deras barn begått brott. Männerna och pojkarna är könsstereotyper, till exempel i yrkesval, intressen och egenskaper. Det blir märkbart vid de tillfällen olika brott framställs, det är uteslutande män eller pojkar som är förövare. Personer med könsöverskridande identitet eller uttryck nämns aldrig, inte ens vid de tillfällen diskriminering eller lagar behandlas. Till bokens försvar läggs vid ett tillfälle vikt vid rättigheten att få lov att vara hur du vill, vara stolt över den du är och att det vore trist om alla vore lika. Funktionshinder behandlas vid ett tillfälle i lärobokens text. Vid det tillfället presenteras 16 personer vid namn och en kort presentation av varje individ ges. Alla personer namnges med undantag för den rullstolsburna pojken där presentationen tar slut vid förklaringen att han blev förklarad efter en trafikolycka. Begrepp som heterosexuell, homosexuell eller bisexuell är aldrig utskrivet på något ställe i texten, däremot är det underförstått, alternativt presenterat att begreppet föräldrar och familj syftas till en hetero- och tvåsamhetsnorm. Denna slutsats kan vi göra främst för att den könsneutrala benämningen föräldrar senare definieras som mamma eller pappa. Undantag ges vid ett tillfälle där Maja och Maltes kusin presenteras med sina två mammor som är gifta med varandra.

Boken har ett starkt eurocentriskt fokus, det framgår tydligt att textens *vi* avser svenskar och eventuellt européer. Det blir speciellt framträdande vid beskrivandet av hur *vi* har det i *vår* familj, *våra* städer i Sverige, *vårt* Europa och övriga världen. Det faktum att världen inte beskrivs som *vår* hjälper oss att dra vi slutsatsen kring att läroboken har ett starkt eurocentriskt fokus. Dubbel etnisk identitet framställs som någonting positivt, det blir uppenbart i exemplet med två flickor som beskriver fördelarna med att ha två hemländer. Det poängteras att alla som föds i Sverige, eller om man adopteras hit, är lika svenska. Många länder presenteras, både inom och utanför Europa, men då görs det utifrån perspektivet för vad vi i Sverige importerar eller vad de har för semesterattraktioner. Samtliga fem minoritetsgrupper med tillhörande språk behandlas men samiska och samer får ett helt uppslag. Kulturmöten historiskt och i nutid beskrivs som någonting positivt som har bidragit till en gemensamhet här och i Europa. I lärobokens text blir det påtagligt genom att exempel ges på kulturer som flätas samman på grund av omkringflyttande, resande och mer öppna landsgränser inom EU. Detta gör att *vi* kan känna igen oss i flera av Europas länder. Sverige beskrivs som ett land med religionsfrihet och skydd mot diskriminering på grund av religion, men det påpekas också att människor i andra länder tvingas fly på grund av sin religion. Religion och trosuppfattning blir synligt i samband med giftermål som antingen sker i kyrkan eller i rådhuset. Kyrkor kan även driva och starta friskolor. Förutom en underförstådd kristendom, får judendomen ganska mycket plats i samband med förföljelsen och förintelsen av judarna.

Huvudkaraktärerna Maja och Malte är 11 år och de flesta barn i boken är i mellanstadieåldern. Barnen har många kloka tankar, de ifrågasätter och problematiserar samhället, exempelvis genom att kontakta regeringen med förslag om sophantering. Olika åldersgränser upprepas ofta, till exempel myndig och skolplikt. Barnen förbereds genomgående för nästa nivå i livet, vuxenlivet. Personerna i boken har ålderstypiska intressen, till exempel hiphop eller sportbilagan. Av alla vuxna och äldre i boken finns en pensionär, en arbetslös och en föräldraledig, resten har ett yrke och arbetar.

7.3 Sammanfattning

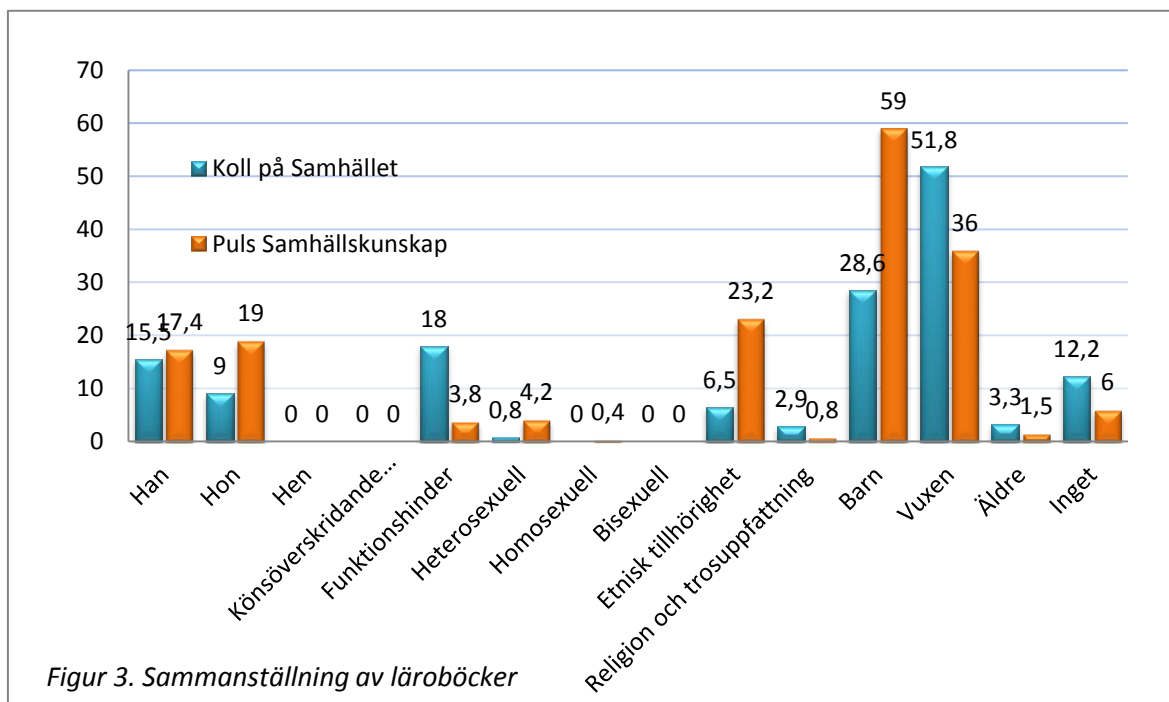
1. Hur framträder skolans uppgift att motverka diskriminering i de utvalda läroböckernas texter och bilder?

I läroboken *Koll på samhällets* bilder förekommer 245 människor. *Pojkar/män, heterosexuella* och *vuxna* personer är överrepresenterade. Kategorierna *hen, könsöverskridande identitet eller uttryck, homosexualitet och bisexualitet* representeras aldrig i bilder. Något annat fall av *funktionshinder* än glasögon fanns representerade i fyra av de 44 bilderna. Personerna som räknats in under kategorierna *religion och trosuppfattning* och *äldre* representeras i nästintill lika liten utsträckning. Av de 245 personerna som porträtteras i bild fann vi 16 personer med annan *etnisk tillhörighet* samt 30 personer som vi inte kunde kategorisera. I texten till läroboken *Koll på samhället*, kan vi urskilja att *barn* och *vuxna* genomgående framställs på ett varierande och neutralt sätt, såväl som framställandet av *kön*. Med undantag för att *pojkar/män* som står för våldsamma och brottsliga inslag och *mammor/kvinnor* som står för mjuka och omhändertagande värden. Vidare ser vi att vid de fall som föräldrarna könsbestäms, är de ett *heterosexuellt* par som har stereotypa könsroller och värderingar. Begreppen *heterosexuell, homosexuell* och *bisexuell* nämns aldrig i bokens text, men däremot har det gått att urskilja fyra fall varav ett par är *homosexuella* och tre par är *heterosexuella*. Inga personer med *könsöverskridande identitet eller uttryck* har framställts i bokens text, inte heller någon person benämns med pronomet *hen*. Personer med *funktionshinder* är endast med i egenskap av sin funktionsnedsättning. *Funktionshinder* likställs med *äldre* och *handikappade*. Förutom huvudkaraktärerna är *vuxna* överrepresenterade i texten och framställs som de med makt i samhället. *Religion och trosuppfattning*, samt *etnisk tillhörighet* beskrivs utifrån ett starkt eurocentriskt och kristet perspektiv. Sverige beskrivs som en idyll, och även om det erbjuds en stor variation kring vilka länder som presenteras i texten ligger främst fokus på de varor och tjänster som vi önskar och behöver.

I läroboken *Puls Samhällskunskap* förekommer 522 människor. *Pojkar/män* och *flickor/kvinnor* förekommer nästintill lika många gånger, och personerna på bilderna är överrepresenterade av barn eller personer med *heterosexuell läggning*. Kategorierna *hen, könsöverskridande identitet eller uttryck*, och *bisexualitet* representeras aldrig i bilder. *Religion och trosuppfattning, äldre* och *homosexualitet* gestaltas i mycket liten utsträckning. Av de 522 människorna som förekommer på bild har cirka en femtedel av personerna annan *etnisk tillhörighet* än svensk.

Av de 20 personerna som framställs med *funktionshinder* är en person rullstolsburen och resterande har glasögon. 31 personer kunde vi inte kategorisera. I texten till läroboken *Puls Samhällskunskap* framställs *flickor/kvinnor* och *pojkar/män* näst intill i lika stor utsträckning, däremot reproduceras könsstereotypa och normativa roller. Brott och våldsamheter utförs uteslutande av *pojkar/män* och *flickor/kvinnor* gestaltas på ett omhändertagande och inkännande vis. Personer i boken har ålderstypiska intressen och det framgår tydligt att barnen ska förbereda sig inför vuxenlivet. Begreppen *heterosexuell, homosexuell* och *bisexuell* nämns aldrig i bokens text, däremot har det gått att urskilja ett fall där föräldrarna är *homosexuella*. Resterande personer i boken framställs uteslutande med *heterosexuell läggning*. *Könsöverskridandet identitet eller uttryck* samt pronomet *hen* är helt uteslutet från texten. Vid ett tillfälle presenteras 16 personer vid namn, med undantag för en *funktionshindrad* pojke som sitter i rullstol, som endast presenteras som *funktionshindrad* på grund av en trafikolycka. Texten har en eurocentrisk utgångspunkt med ett underförstådd kristen norm. *Etnisk tillhörighet* är nyanserat och väl representerat även om begreppet aldrig används. Kulturmöten framställs om någonting positivt. Sveriges fem minoritetsspråk nämns och det görs en utförlig beskrivning av samer.

2. Föreligger det några skillnader och likheter mellan de två granskade läroböckerna gällande hur de sju diskrimineringsgrunderna framställs?

I diagrammet ovan har vi sammanställt resultatet från den kvantitativa granskningen av bilder, samt omvandlat resultaten till procentform för att tydliggöra skillnader och likheter i läroböckernas bilder. Av diagrammet kan vi utläsa att de mest markanta skillnaderna gäller framställningen av personer med annan *etnisk tillhörighet* än svensk, samt gestaltandet av personer med *funktionsnedsättning*. I *Koll på samhället* fann vi dubbelt så många fall av kategorin *inget*. Det framgår även tydligt att läroboken *Koll på samhället* är överrepresenterad av *vuxna* personer, samtidigt som *Puls Samhällskunskap* är överrepresenterad av *barn* på bilderna. I framställningen av kön får *pojkar/män* nästintill lika mycket utrymme i de båda böckerna, medan *flickor/kvinnor* får hälften så lite utrymme i *Koll på samhället*. *Hen*, *Könsoverskridande identitet* och *bisexuell läggning* representeras aldrig i bild i någon av läroböckerna, även *homosexualitet* är underrepresenterad, alternativt inte representerad alls. Båda läroböckerna utgår från en *heteronormativitet*. Även uttryck för *religiositet* eller *trosuppfattning*, samt *äldre* personer i bild är underrepresenterat.

I läroböckernas texter har vi funnit påfallande likheter och skillnader gällande framställningen av *kön*. Båda texterna framställer *flickor/kvinnor* i stor utsträckning som aktiva i sin föräldraroll, sårbara och omhändertagande medan *pojkar/män* till största del framställs som är frånvarande i sin föräldraroll, och i de fall mobbing, våld och brottslighet gestaltas utförs dessa handlingar av *pojkar/män*. Samtidigt märker vi att *Koll på samhället* är mer könsneutrala i beskrivningarna av personer och vid de tillfällen en person könsbestäms är det relativt jämt fördelat, till skillnad från *Puls Samhällskunskap* där *kön* framställs på ett mer stereotypt och därmed på ett reproducerande vis. *Barnen* framställs mestadels som kloka, kompetenta och drivande. I båda läroböckerna tar *barnen* kontakt med politiker för att få en samhällsförändring. *Vuxen ålder* är eftersträvarvärt och de *vuxna* framställs som de med makt och bestämmanderätt. *Äldre* personer är underrepresenterade i de båda texterna och i *Koll på samhället* likställs gamla med "handikappade" samtidigt som texten tar upp att *barn* och *äldre* är lika mycket värda. Den största skillnaden gällande *ålder* är att barnen/huvudkaraktärerna åldersbestäms i *Puls Samhällskunskap* men inte i *Koll på samhället*. *Hen*, *könsoverskridande identitet* och *bisexuell läggning* skildras aldrig i

läroböckernas texter. Även *homosexualitet* är underrepresenterat, samt gestaltas av två *flickor/kvinnor*. En tydlig likhet i de båda läroböckerna är ett heteronormativt ideal. Båda läroböckerna använder könsneutrala begrepp i beskrivningen av föräldrar och familj, dock gör *Puls Samhällskunskap*, både implicit och explicit, det tydligt att med föräldrar åsyftas mamma och pappa. Gällande *funktionshinder* förekommer det en rullstolsburen pojke i vardera bok. Skillnaden är att pojken i *Puls Samhällskunskap* lämnas namnlös och likheten är att de båda är med i egenskap av sin *funktionsnedsättning*. Ytterligare två fall av *funktionshinder* förekommer i *Koll på samhället*, även där är *funktionsnedsättningen* ett hinder i samhället och för personen. *Religion och trosuppfattning*, samt *etnisk tillhörighet* skildras genom ett eurocentriskt perspektiv och en tydlig distinktion mellan *vi och dem* görs. Båda läroböckerna ger läsaren en snäv bild av den mångfald av *etniska grupper, världsreligioner* och *trosuppfattningar* som finns i samhället idag.

I *Koll på samhället* ägnas diskrimineringslagen, mänskliga rättigheter och barnkonventionen stor plats. Diskrimineringslagens grunder förklaras och exemplifieras i sin helhet vid ett separat avsnitt, både i bild och i text, och vid några enstaka tillfällen återkommer vissa av grunderna för diskriminering. I *Puls Samhällskunskap* behandlas mänskliga rättigheter, samt att ingen får diskrimineras eller kränkas enligt lag, men diskrimineringslagen beskrivs varken som begrepp eller vad den innebär i sin helhet. Ingen av läroböckerna lyfter fram *Könsöverskridande identitet och uttryck* som en diskrimineringsgrund, och *Puls Samhällskunskap* utelämnar dessutom *ålder, sexuell läggning* och *funktionshinder*

8. Analys

Nedan analyserar vi studiens resultat med avstamp i tidigare forskning och teorier rörande läromedelstext- och bild. Vidare jämförs dem med våra resultat, för att därefter ställas mot teorier om samhälle och normer.

8.1 Resultatanalys

Precis som Berge och Widding (2006) upptäckte kopplas män till överdrivet våld, liknade resultat har vi uppmärksammat genom vår studie. Likaså finner vi att könsmedveten text ofta behandlas i faktarutor som inte följs upp på fler ställen. Transpersoner ges inget utrymme alls, ett resultat som både vi, samt Berge och Widding fått. Deras resultat visar att värdeneutrala benämningar oftast ges en manlig betydelse. Vi har funnit liknande resultat där presentationer av könsneutrala roller eller yrken även könsbestäms stereotypt för flickor/kvinnor. Tillskillnad från Berge och Widding har vi inte funnit några kvinnokränkade citat eller uttryck, det skrivs heller inga *sanningar* om kön eller sexualiteter som lämnas oproblematiserade. Det skrivs dock inget om sexualiteter i de läroböcker vi granskat, något som talar för ett osynliggörande. Larsson och Rosén (2006) finner att sexuell läggning aldrig problematiseras, heterosexualiteten framstår som det naturgivna och självklara, något även vi upptäckt i studien. Larsson och Rosén finner, precis som vi också gjort, att heterosexuella par är överrepresenterade i både bild och text. Vi fann att de fåtal gånger samkönade par ges utrymme lämnas en förklarande bildtext, något som aldrig görs för det heterosexuella paret. Vidare har vi iakttagit att de två tillfällen homosexualitet förekommer gestaltas det med två kvinnor/flickor. Vi delar Larsson och Roséns slutsats som innefattar att heteronormativitet genomsyrar all text och bild.

Runblom (2006) fann i sin granskning att läroböckerna aldrig ger en definition av etnicitet, samma drag förekommer i de två läroböcker vi granskat. Det eurocentriska och västerländska perspektiv han märkt, är något även vi uppfattar genomgående i läroböckernas texter och bilder. Runblom finner att minoritetsspråken och minoritetsbefolkningen behandlas bristfälligt för det allra mesta. Vi har upptäckt att i en av de granskade läroböckerna behandlas frågan

relativt väl, men i den andra läroboken lämnas det helt åt sidan. I en av läroböckerna gestaltas kulturmöten, folkomflyttningar och de positiva effekter som ett interkulturellt Sverige har. Detta lyfts fram som någonting positivt som har format Europa till vad det är idag. Något som Runblom uppfattade som en stor brist vid sin granskning. Även Härenstam (2006) fann ett eurocentriskt och västerländskt perspektiv i hur islam och hinduism framställs, vi kan här dra paralleller till våra upptäckter eftersom vi anser att beskrivningarna präglas utifrån ett kristet och västerländskt perspektiv. Precis som Härenstam fann vi att behandlingen av religion och trosuppfattning är tunn och onyanserad. Vi gör en liknande reflektion och Härenstam anmärker på att samtliga muslimska kvinnor som porträtteras i bild bär hijab.

Nyberg och Gustavssons (2006) resultat visar att funktionshinder och funktionsnedsättningar i stort sett är frånvarande i texter och bilder. I den mån det finns representerat gestaltas det som något avvikande, och personerna förekommer enbart i egenskap av sin funktionsnedsättning. Samma mönster framträder tydligt i vår studie. Vi observerade, med undantag för glasögon, att personer med funktionsnedsättningar förekommer i mycket liten utsträckning och endast som representant för sitt funktionshinder. Enligt Diskrimineringsombudsmannen (DO, u.å.) är åldersdiskriminering något som oftast kopplas till hög ålder i arbetslivet. Det vi observerat angående kategorin ålder som diskrimineringsgrund överensstämmer med Rädda Barnens ungdomsförbunds (u.å.) rapport om åldersdiskriminering. Det finns ett tydligt ideal i vuxenheten och en strävan mot vuxenlivet som ofta präglar synen på barn i läroböckerna. Läroböckerna riktar sig mot barn och samtidigt osynliggörs äldre personer i läroböckernas texter och bilder till stor del. Gemensamt för alla barn som har en nyckelfunktion i vår studie är att de framställs på ett kompetent, intelligent och ifrågasättande vis.

Bronäs (2011) läromedelsforskning visar att svenska läroböcker till stor grad är monologiska, samt att fakta framställs på ett oproblematiserande sätt. Vi ser en liknande tendens i de läroböcker vi granskat eftersom de har en uttrycksform som inte lämnar utrymme för diskussion. Vi anser dessutom att innehållet visar en svag variation i sina framställningar, detta gäller båda läroböckerna, och främst vad gäller diskrimineringsgrunderna funktionshinder, etnicitet och sexuell läggning. Wallin Victorin (2011) menar att dagens läroböcker ofta saknar bildtexter till illustrationerna. Behandlandet av bilder måste därför ges mer utrymme i undervisningen för att inte mista sin pedagogiska funktion, det måste diskuteras och problematiseras kring bilderna i större utsträckning. Forskning fastslår att det inte finns någon medfödd förmåga att tolka bilder på ett relevant sätt (Eriksson, 2009). Eleven behöver mycket träning i att tolka bilder, tolkningen försvåras ytterligare om bilder lämnas utan bildtexter. Vi upptäckte att det är mycket svårt att tolka bilderna, en orsak är få bildtexter och dålig uppföljning i läroböckernas huvudtext. I studiens resultat belyses detta av det höga antalet i kategorin *inget*, se bilaga 1 och 2 samt figur 1 och 2.

Till skillnad från tidigare nämnda läromedelsgranskning och våra granskningsresultat, finner Ammert (2011) i sin analys att de normativa framställningarna i texterna var få. Vi fann snarare att texten mestadels framställdes normativt. Ammert fann att analysen av normativ text inte är intressant för vad den tar med, utan för vad som utelämnas, en reflektion vi delar med honom. Genom vårt analysverktyg kunde vi varsebli det som utelämnats, något som tidigare forskning betonar är av vikt för att kunna göra en grundlig analys. Många forskare menar precis som vi att skolan är den institution som har störst chans att utmana normer. Det är i skolan barn och unga till stor del utvecklar och formar sina identiteter. Normer bidrar till upprätthållandet av maktstrukturer och maktrelationer eftersom det normativa framställs som det eftersträvarsvärda, men också det vanliga. För att en handling ska bli normativ krävs en upprepning och på så sätt reproduceras normer. En rimlig förklaring till våra resultat kan göras mot bakgrund av nämnda problematik gällande reproduktion av normer (Elmeroth, 2012). Kategorierna ställs mot varandra - avvikaren ställs mot normen. Han mot hon,

heterosexuell mot homosexuell, funktionsduglig mot funktionshindrad, svensk/västerländsk mot andra etniciteter och så vidare. Med hjälp av vår analys har vi märkt att detta görs genomgående i båda böckerna, till exempel förtydligas normidealet genom att en funktionsnedsatt person endast förekommer som representant för sitt funktionshinder, en muslimsk kvinna endast som representant för diskrimineringen eller som flykting. Normidealet blir tydligt då en avvikare skapas genom dikotoma beskrivningar. Resultatet av ett dikotomt jämförande är det osynliggörande och utelämnande som Ammert (2011) beskrev. Under granskningen upptäckte vi att de utelämnade är bisexualitet, hen, könsöverskridande identitet, osynliga funktionsnedsättningar, en övervägande del av världsreligionerna och etniciteter. Paetcher (1998) förklarar hur en dominerande grupp bibehåller sin överordning, utan direkt maktutövning. Vi såg till exempel hur heteronormativiteten aldrig uttalas, den förutsätts enbart genom eventuella utpekanden av avvikaren. Sådana utpekanden leder till reproduktionen av normer och bibehållande av ojämlika maktstrukturer.

Det intersektionella perspektivet (de los Reyes & Mulinari, 2005) kan hjälpa oss att synliggöra hur makten agerar på flera nivåer samtidigt och det blir extra tydligt för oss eftersom de olika kategorierna inom diskrimineringsgrunderna värderas olika i lärobokstexterna. Vi märkte till exempel att alla sju grunder aldrig togs upp och exemplifierades i sin helhet. Fortsättningsvis observerade vi även att vid de tillfällen som diskriminering behandlades görs det genom en *tillhörighet* i taget, det nämns aldrig att en person kan kränkas på flera grunder samtidigt. Vi förstår med exemplet ovan där en kvinna inte blir anställd på grund av sin hijab. Det faktum att nekandet även kunde bero på kön, ålder eller etnicitet leder till att den indirekta maktutövningen aldrig kan utmanas då den aldrig synliggörs i sin helhet. Ytterligare en aspekt av det intersektionella perspektivet är att olika normer värderas olika beroende på diskurs och situation, olika normer ges olika hög status och förståelsen av vad som är normalt är flytande. Exempel på hur läroböckernas texter och bilder synliggör detta är hur olika etniska grupper värderas olika beroende på härkomst, hur mycket utrymme som tilldelas och hur de porträtteras, exempelvis om personerna beskrivs med namn och intressen.

9. Slutdiskussion

Slutligen reflekterar vi kring studiens resultat och ställer dem mot våra tankar och visioner. Vidare besvarar vi studiens syfte och frågeställningar. Fortsättningsvis ges förslag på vidare forskning, samt redogörelse för våra reflektioner kring resultatens didaktiska konsekvenser.

9.1 Avslutande reflektion

Som vi tidigare beskrivit hänvisar skollagen (SFS 2010:800) till diskrimineringslagen (SFS 2008:567) gällande förbud mot diskriminering utformat efter sju diskrimineringsgrunder; *kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning och ålder*. Utbildningen ska aktivt motverka alla former av kränkande behandling och främja de mänskliga rättigheterna, något även den aktuella läroplanen Lgr11 (Skolverket, 2011a) styrker. Dessutom ska främlingsfientlighet och intolerans bemötas med kunskap och aktiva insatser. Kursplanens syfte och centrala innehåll för ämnet samhällskunskap framhåller att eleven ska ges möjlighet att utveckla en helhetssyn på samhällsfrågor och strukturer samt utveckla förståelse för sina egna och andras levnadsvillkor. Fortsättningsvis ska eleven få förståelse för olika samlevnadsformer, sexualiteter och könsroller, olika barns levnadsvillkor samt minoriteters rättigheter. I kommentarmaterialet fastslås även att kritisk granskning av flera slags källor måste inkluderas i undervisningen för att synliggöra upprätthållandet, skapandet och ifrågasättandet av stereotypa skildringar. Med tanke på ovan tecknade sammanställning av lagar samt gällande styrdokument för skolan anser vi att det är skrämmande att våra resultat överensstämmer i så hög grad med nästan femton år gamla granskade läroböcker.

Intrycket förstärks ytterligare med tanke på att läroböckerna utkommit efter att läroplan och diskrimineringslag reviderats. Vi menar att det är oerhört problematiskt att så stora grupper av *tillhörigheter* osynliggörs, utelämnas eller framställs på ett ovarierande vis. Vi anser att detta kan leda till att barn får svårt att identifiera sig samt att det kan tolkas som att det som inte syns inte finns. Vi frågar oss vad våra upptäckter rörande *den diskriminerande läroboken* kan bringa för konsekvenser för den enskilde individen och i stort för reproducering av normer i samhället. Vi menar, precis som Elmeroth (2012), att läraren har ett viktigt uppdrag där hänsyn måste tas till den kategorisering som förekommer i samhället, samt vara medveten om att olika kategorier samverkar. Med tanke på att granskning inte längre genomförs av statliga instanser, kan en bra början vara att aktivt ta sitt ansvar och granska de material som används i undervisningen.

9.2 Frågeställningar

Ovanstående reflektioner samt kapitel 8.1 Resultatanalys, för oss in på vår första frågeställning *Hur framträder skolans uppgift att motverka diskriminering i de utvalda läroböckernas texter och bilder?* Vi har funnit att både direkt och indirekt diskriminering förekommer i läroböckernas texter och bilder, precis som forskare före oss gjort. Den bredd och variation som krävs för att eleven ska få möjlighet för att utveckla tidigare nämnda förståelser, i enlighet med Lgr11, är långt ifrån uppnådd. Böckerna ger en snäv bild av samhällets komplexitet och struktur. Vi delar de farhågor som Härenstam (2006) uttrycker gällande allt för snäva och onyanserade framställningar som snarare kommer underblåsa främlingsfientlighet än motverka sådana tendenser. Trots att vi märker att läroböckerna försöker ifrågasätta strukturer och normer ser vi och andra forskare med oss att en övervägande del av innehållet reproducerar normer och stereotypa roller. Vidare kan ett sammanfattande svar på vår andra frågeställning *Föreligger det några skillnader och likheter mellan de två granskade läroböckerna gällande hur de sju diskrimineringsgrunderna framställs?* göras baserat på ovan nämnda slutsats. Vi finner att båda böckerna utgår från en liknande rangordning av positioner samt gällande synen på samtliga möjliga grunder för diskriminering. Trots att *Puls Samhällskunskap* har nästan dubbelt så stort omfång anser vi att *Koll på samhället* utnyttjar sitt utrymme på ett bättre sätt. Dels i framställandet av diskrimineringslagens omfattning och innebörd, dels att personer framställs på ett mer neutralt sätt där läsaren får chansen att själv tolka. Däremot anser vi att *Puls Samhällskunskap* har en mycket mer varierad och nyanserad framställning av olika etniska tillhörigheter där dessa får relativt stor plats både i bild och text.

9.3 Didaktiska konsekvenser

Vi anser att de största didaktiska konsekvenserna för vår studie rör sättet som lärare och pedagoger betraktar de läromedel som finns på marknaden. Det har visat sig att många lärare lägger stor tillit i sina läroböcker, speciellt om boken hävdar en viss kompatibilitet eller kunskapsbredd. Vi menar att resultatet av vår granskning bör ses som ett varningstecken och det är vår förhoppning att lärare kommer rannsaka, granska och analysera sig själva, samt undersöka böckernas normativa eller stereotypa framställningar. Det osynliggjorda eller utelämnade står i direkt koppling till diskriminering, det är lika viktigt för lärare att kunna urskilja både direkt som indirekt diskriminering.

Våra resultat visar att jämförandet av två läroböcker gällande diskriminering visade sig vara oberoende av kompatibilitet med Lgr11. Vi fann stora brister i hur läroböckerna följer skollagen, därmed också diskrimineringslagen och läroplanens fostransuppdrag. Vi har granskat 100 procent av de läroböcker i samhällskunskap som vid urvalet fanns tillgängliga för årskurs 4-6. Det faktum att resultatet ser ut som det gör får förödande konsekvenser för oss som lärare, för undervisningen och för eleverna.

Att läsa vår rapport kan vara en inspiration för lärare, inte endast för resultatet av vår granskning, utan även som en fingervisning i hur man kan ta sig an en analys för att granska läromedel och andra texters värderingar och normer. Vi vill framförallt visa på behovet av granskning av läroböcker. Idag är det upp till varje enskild lärare att granska och se till att läromedel som används i skolan inte bryter mot vare sig lagar och styrdokument.

9.4 Fortsatt forskning

På grund av den relativt snäva tidsramen för studien har vi varit tvungna att göra vissa begränsningar, studien kan kompletteras med ytterligare forskningsämnen. Förslagsvis skulle vidare forskning kunna bedrivas mot lärarhandledning och elevers arbetshäften. Dessutom rekommenderar bland annat Stukat (2011) ett reliabilitetstest efter en tid för att säkerställa resultaten. I början av maj månad 2014 släpper förlaget Liber en lärobok riktad mot åldrarna 4-6 i ämnet samhällskunskap; *Upptäck Samhälle*, författad av Göran Svanelid (Liber, 2014). Vid ett samtal med förlaget uttrycktes en upplevd stor efterfrågan på heltäckande, Lgr11-kompatibla läroböcker i ämnet. Som vi beskrivit tidigare i arbetet fanns endast två böcker vid tillfället när vi gjorde vårt urval, och det är de två vi har behandlat i vår granskning. Vi föreslår att en granskning av den senaste boken utefter metoden som vi behandlat, det vill säga en kvantitativ analys av bilderna följt av en kvalitativ analys av texten baserat på de analyscheman vi skapat med utgångspunkt i de sju diskrimineringsgrunderna. Resultatet kan jämföras med vårt och en analys kan genomföras gällande eventuella skillnader och likheter, hur de framträder samt varför. Något vi upptäckte var klassperspektivet i läroböckerna, och hur ensidigt detta synliggörs. Vi föreslår därför att fortsatt forskning även kan riktas mot framställandet av samhällsklasser i en intersektionell analys.

Vi har förlitat oss på den forskning som Skolverket bedrivit trots att den riktats mot grundskolans senare år, alltså årskurs 7-9, samt gymnasiet. Vi fann många gemensamma punkter mellan deras och vår studies resultat. En relevant fortsättning på denna forskningsgren skulle kunna vara att undersöka om samma resultat skulle bli synligt i andra ämnen och andra läroböcker för olika årskurser, samt jämföra vårt resultat med granskning från liknande studier i andra länder.

10. Referenser

10.1 Tryckt material

Läromedel

Eriksson, J. (2010). *Koll på samhället*. (2. uppl.) Stockholm: Sanoma Utbildning.

Stålnacke, A. L. (2013). *Puls Samhällskunskap*. (3. uppl.) Stockholm: Natur & kultur.

Övrigt tryckt material

Ammert, N. (2011). "Ett innehåll förmedlas". I N. Ammert (red.). *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik* (s. 259-275). Lund: Studentlitteratur.

Bergström, G. & Boréus, K. (red.) (2012). *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.

Bronäs, A. (2011). "Samhällskunskapsböcker och demokrati". I N. Ammert (red.). *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik* (s. 177-191). Lund: Studentlitteratur.

Berge, B-M. & Widding, G. (2006). *En granskning av hur kön framställs i ett urval av läroböcker*. Underlagsrapport för I enlighet med skolans värdegrund? Rapport 285. Stockholm: Fritzes.

de los Reyes, P. & Mulinari, D. (2005). *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.

Elmeroth, E. (2012). "Intersektionella perspektiv". I E. Elmeroth (red.) *Normkritiska perspektiv - i skolans likabehandlingsarbete* (s. 29-44). Lund: Studentlitteratur.

Eek-Karlsson, L. (2012). "Förgivettaganden och utmaningar". I E. Elmeroth (red.) *Normkritiska perspektiv - i skolans likabehandlingsarbete* (s. 11-27). Lund: Studentlitteratur.

Eek-Karlsson, L & Elmeroth, E. (2012). "Ett normkritiskt perspektiv". I E. Elmeroth (red.) *Normkritiska perspektiv - i skolans likabehandlingsarbete* (s. 121-134). Lund: Studentlitteratur.

Eriksson, Y. (2009). *Bildens tysta budskap; interaktion mellan bild och text*. Stockholm: Nordstedts akademiska förlag.

Esaiasson, P, Gilljam, M, Oscarsson, H & Wängnerud, L. (2012). *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Nordstedts Juridik.

Gabinus Göransson, H, Slorach, M, Flemström, S & del Sante, N. (2011). *Diskrimineringslagen* (2. uppl.) Stockholm: Nordstedts Juridik.

Gilje, N. & Grimen, H. (2007). *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Daidalos.

Härenstam, K. (2006). *En granskning av hur religion/trosuppfattning framställs i ett urval av läroböcker*. Underlagsrapport för I enlighet med skolans värdegrund? Rapport 285. Stockholm: Fritzes.

Larsson, H. & Rosén, M. (2006). *En granskning av hur sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*. Underlagsrapport för I enlighet med skolans värdegrund? Rapport 285. Stockholm: Fritzes.

Nordgren, K. (2011). "Interkulturella perspektiv i historieböcker". I N. Ammert (red.). *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik* (s. 139-155). Lund: Studentlitteratur.

Nyberg, C. & Gustavsson, A. (2006). *En granskning av hur funktionshinder framställs i ett urval av läroböcker*. Underlagsrapport för I enlighet med skolans värdegrund? Rapport 285. Stockholm: Fritzes.

Paechter, C. (1998). *Educating the other: gender, power and schooling*. London: Falmer Press.

Reinecker, L. & Stray Jörgensen, P. (2008) *Att skriva en bra uppsats*. Malmö: Liber.

Runblom, H. (2006). *En granskning av hur etnicitet framställs i ett urval av läroböcker*. Underlagsrapport för I enlighet med skolans värdegrund? Rapport 285. Stockholm: Fritzes.

Sernhede, O. (2002). *Alienation is my nation: hiphop och unga mäns utanförskap i Det nya Sverige*. Stockholm: Ordfront.

Sernhede, O. (2013). *Rut, reformer och rättvisan*. Pedagogiska magasinet. Volym 1. 29-33.

Skolverket (2006b). *I enlighet med skolans värdegrund? Rapport 285*. Stockholm: Fritzes.

Skolverket, (2011a). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet – Lgr11*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Stukát, S. (2011). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap* (2.uppl). Lund: Studentlitteratur.

Wallin Victorin, M. (2011). "Bilder i läroböcker". I N. Ammert (red.). *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik* (s. 219-232). Lund: Studentlitteratur.

10.2 Otryckt material

Digitala referenser

Civis (2014) *Intersektionalitet*. Hämtad 2014-04-04 från <http://www.intersektionalitet.org/vad-ar-intersektionalitet/flerdimensionellt-perspektiv-pa-makt/>

DO, Diskrimineringsombudsmannen (u.å). Hämtad 2014-04-21 från <http://www.do.se/sv/Om-DO/Forlikningar-domstolsarenden/>

GR, Göteborgsregionen (u.å). *GR Utbildning*. Hämtad 2014-03-31 från <http://www.grkom.se/2.5f30b95110fd8ec51a80000.html>

Liber (2014). *Upptäck Samhälle grundbok*. Hämtad 2014-05-09 från <https://www.liber.se/Grundskola/Grundskola-ar-4-6/SO/Grundlaromedel/Upptack-Samhalle/#furtherdescription>

Nationalencyklopedin [NE]. (2014). *Intersektionalitet*. Tillgänglig 2014-04-04 <http://www.ne.se/lang/intersektionalitet>

Rädda Barnens ungdomsförbund (u.å) *Diskrimineringsgrunden ålder är inte i första hand avsedd för barn. En granskning av diskrimineringslagstiftningen och dess undantag gällande ålder*. Hämtad 2014-04-21 från http://rbuf.se/sites/default/files/dokument/rapport_amo.pdf

SFS (2008:567) *Diskrimineringslag*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet DISK. Hämtad 2014-04-04 från http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567/

SFS (2010:800) *Skollag*. Stockholm: Utbildningsdepartementet. Hämtad 2014-04-04 från http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Skollag-2010800_sfs-2010-800/?bet=2010:800

Skolverket (2006a) *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet - Lpo94*. Stockholm: Utbildningsdepartementet. Hämtad: 2014-04-08 från http://www.skolverket.se/om-skolverket/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D1069

Skolverket, (2011b). *Kommentarmaterial till kursplanen i samhällskunskap*. Stockholm: Utbildningsdepartementet. Hämtad 2014-04-04 från http://www.skolverket.se/om-skolverket/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D2564

Socialstyrelsen, u.å. *Funktionshinder och funktionsnedsättning, användning av begreppen*. Hämtad 2014-04-28 från http://www.socialstyrelsen.se/fragorochsvar/funktionsnedsattningochfunktio#anchor_3

Bilaga 1

Analysschema till lärobokens bilder (Kvantitativ) Fråga 1a Hur många gånger framställs de sju områdena för diskriminering i bild?

Lärobok: Koll på Samhället, 72 sidor

<i>Antal personer på bilderna i boken:</i>	<i>Totalt antal bilder i boken*:</i>	
245 st	62 st	
Kön	Han	38 st
	Hon	22 st
	Hen	0 st
Könsöverskridande identitet och uttryck		0 st
Funktionshinder		44 st
Sexuell läggning	Heterosexuell	1 st
	Homosexuell	0 st
	Bisexuell	0 st
Etnisk tillhörighet		16 st
Religion och trosuppfattning		4 st
Ålder	Barn*	70 st
	Vuxen	127 st
	Äldre	8 st
Inget		30 st

* Med *bilder i boken* avses bilder där människor förekommer

* Med *barn* räknas personer under 18 år.

Bilaga 2

Analyschema till lärobokens bilder (Kvantitativ) Fråga 1a Hur många gånger framställs de sju områdena för diskriminering i bild?

Lärobok: Puls Samhällskunskap, 136 sidor

Antal personer på bilderna i boken:	Totalt antal bilder i boken*:	
522 st	134 st	
Kön	Han	91 st
	Hon	99 st
	Hen	0 st
Könsöverskridande identitet och uttryck		0 st
Funktionshinder		20 st
Sexuell läggning	Heterosexuell	22 st
	Homosexuell	2 st
	Bisexuell	0 st
Etnisk tillhörighet		121 st
Religion och trosuppfattning		4 st
Ålder	Barn*	318 st
	Vuxen	198 st
	Äldre	8 st
Inget		31 st

* Med *bilder i boken* avses bilder där människor förekommer

* Med *barn* räknas personer under 18 år.

Analyschema till lärobokens text (Kvalitativ)

Fråga 1b På vilket sätt framställs de sju diskrimineringsgrunderna i text?

Lärobok: Koll på Samhället

Kön:

I läroboken *Koll på Samhället* får vi följa *Ida* som är huvudkaraktären i boken. Hon har många vänner, är demokratisk, rationell och auktoritär. *Ida* organiserar, styr upp och fungerar som en ledare bland sina vänner. Hon står för kollektiva ideal och tar kloka avgörande beslut som gynnar alla personer i samhället. *Ida* är ifrågasättande och skeptisk gentemot bland annat politik och nyhetsrapportering i världen. *Dogge* står för kollektiva värderingar och är lösningsorienterad så länge det gynnar hans egenintresse. Han är ifrågasättande och vill ha rättvisa så länge det stämmer överens med hans önskemål. *Dogge* framställs som en person som har svårt att hantera sitt intresse för att spela dataspel och ladda ner film. *Rikard* vill vara kung och bestämma, dela upp privat och kommunalt, han är smart och slug, samt en dålig förlorare. *Rickard* är även en bra kompis och försvarar en god vän. *Otto* är frågvis. Han ställer besvärliga frågor och undrar hur saker och ting fungerar. *Otto* är rationell och tycker att den klokaste ska få bestämma i samhället. Han överlistar även sina klasskompisar. *Josse* är individualist, hon vill inte dela med sig och tycker att det är orättvist om inte alla bidrar lika mycket till gemensamma aktiviteter. Hon vill vara president och tycker att det är dags att tjejerna ska få bestämma. *Josse* träffar vänner på internet och kollar på kattbilder, samt blockerar konstiga typer och äckliga gubbar. *Plätten* beskrivs som sur individualist. Han vill inte släppa in främlingar och vill försvara sitt samhälle med en militär som vaktar. *Plätten* tycker att den starkaste ska få bestämma. Han "gejmar" varje dag och spelar krigsspel på datorn. *Plätten* blir även nätmobbad, något han skäms över och vill dölja. Barnen som beskrivs ovan förekommer fortlöpande i läroboken och har en central roll. Förutom dessa barn beskrivs bland annat Jocke har nyss börjat i klassen och har det jobbigt hemma. Frida som tycker det är orättvist att Jocke bidragit mindre till klassresan och vägrar följa med när hon inte får som hon vill. Erik nämns vid ett tillfälle i samband med att han mobbas, Isak sitter i rullstol, Mira får inte jobb i en affär för att hon bär sjal på grund av sin religion, Lisa och Ida är kära i varandra och Eva får sämre lön än Frank. Personer i boken beskrivs till största del som; folket, människorna, barnen, eleverna, de, andra, ministrar, uppfinnare, föräldrar, familj och så vidare. Vid enstaka tillfällen könsbestäms personer, men är då ofta relativt jämt fördelat mellan män och kvinnor. Dock är kvinnorna oftast någons förälder/nära bekant och männen kan vara kungar, ministrar, diktatorer etcetera. Mammorna framställs och beskrivs som aktiva, omhändertagande och ansvarstagande, samtidigt som papporna framställs som frånvarande observatörer som inte fyller en lika central roll i barnens liv som mammorna. Vid två tillfällen tas brottslighet upp i texten och brottsling sammanställs uteslutande med pronomet *han*. Ett exempel ges där två killar rånar en kiosk och en faktatext beskriver att 85/100 brott begås av män. Jämställdhet beskrivs som någonting vi redan befinner oss i och kön nämns specifikt som grund för diskriminering vid två tillfällen i texten.

Könsöverskridande identitet och uttryck:

Könsöverskridande identitet eller uttryck nämns aldrig i lärobokens text. I de avsnitt som behandlar diskriminering och diskrimineringslagen nämns sex av de sju grunderna, könsöverskridande identitet eller uttryck utelämnas.

Funktionshinder:

Funktionshinder som diskrimineringsgrund nämns två gånger under avsnittet om diskriminering och mänskliga rättigheter. Exempel som förekommer är att en rullstolsburen blir diskriminerad då han på grund av sin rullstol inte kan följa med på klassresa, samt att ingen har rätt att diskriminera någon som har problem med hörseln. Olika personers inkomster behandlas och ett exempel finns där en person är sjukskriven på grund av ryggsmärtor. Läroboken beskriver samhällets förändring historiskt, att socknen förr tog hand om samhällets svaga och på nästföljande uppslag beskrivs nutiden, att kommunen tar hand om äldre och handikappade via socialtjänsten.

Sexuell läggning:

Sexuell läggning framställs i olika former av familjekonstellationer framförallt genom heterosexualitet, detta sker tre gånger. Fortsättningsvis används begrepp som *föräldrar* och *familj* i stället för till exempel mamma och pappa. I avsnittet som behandlar diskrimineringslagen nämns att det är förbjudet att

diskriminera och sprida hat mot homosexuella, och som exempel skrivs det om Ida och Lisa som vill pussas i skolan men inte får göra det.

Etnisk tillhörighet:

Inledningsvis får vi lära känna det lilla fantasiamhället Lövsta, som får representera Sverige. Det beskrivs som en liten och välfungerande idyll. Sverige fortsätts i boken att beskrivas på ett ambivalent sätt. Dels uttrycks värnandet om svenska traditioner som motsats till invandringen via ett politiskt riksdagsparti utan vidare problematisering av åsikten. Försvaret ska finnas kvar för att skydda våra gränser från norr till söder, mot vad framgår inte. Det är förbjudet att sprida hemligheter om Sverige till folk utifrån, brottslingar och terrorister kan hota vår säkerhet. Och i motsats till oss i Sverige ges exempel på andra länders kvaliteter och egenheter, till exempel billiga bananer från Nicaragua, världens fattigaste land Liberia, världens minsta nation Nauru, världens största stad New York, demokratin som uppfanns i Grekland, vänstertrafik i Storbritannien och EU:s högkvarter i Bryssel. Bangladesh, Irak och Somalia ställs emot Sverige i en undersökning om internetanvändning där resultaten på 0,4% till 1% ställs mot Sveriges 89%. I beskrivningen av nomader ställs "vi" som motsats, vi behöver och önskar oss mer saker än "dem", saker som produceras utomlands.

Kina får ta plats ett flertal gånger i boken. Till exempel importerar vi kräftor därifrån och Kina har världens största befolkning men Wing Li och hans flykt från diktatur och förtryck ges också utrymme. Kina klumpas ihop med "andra länder" i behandlandet av diktatur och där sätts demokratin i Sverige och Europa som dess motsats. Mänskliga rättigheter och diskrimineringslagen får mycket plats i läroboken och framställer att alla människor är lika värda oavsett om man är mörk eller ljus samt att man inte får diskrimineras på grund av sin hudfärg. Det är även förbjudet att sprida hat mot invandrare. Ett av bokens avsnitt behandlar etik och moral, det beskrivs där som någonting som alla "har". Alla människor i världen har samma känsla för vad som är moraliskt rätt eller fel. Några sidor längre fram skrivs om dödsstraff och att det var någonting som användes som straff till brottslingar "förr", samt i 69 länder fortfarande idag.

Religion:

Religionsfrihet tas allra först upp under ett avsnitt om Sveriges grundlag i en faktaruta. Vid tidigare nämnda uppslag om mänskliga rättigheter och diskriminering framställs religion som en diskrimineringsgrund genom exemplet Mira som inte fick något jobb endast på grund av att hon bar sjal. Historiskt beskrivs när det började bildas kristna församlingar i Sverige för 1000 år sedan. När en tankekarta över samhällets olika makthavare gestaltas i boken så finns inte religion med som en faktor. De tio budorden syns i bild på ett uppslag som behandlar rätt och fel, men de rör endast judar, katoliker och kristna. Den gyllene regeln beskrivs och får gestaltas av både Jesus och Konfucius. I läroboken beskrivs hur religion kan påverka kulturella vanor, och de exemplifierar med en beskrivning av en muslim som inte äter griskött på grund av Koranens bud. Asatrons julblot ställs emot tomte, gran och Kalle Anka och i bildtexten beskrivs ett "vi": våra kulturella vanor har ändrats.

Ålder:

Problematiken med att bli orättvist behandlad på grund av ålder tas upp. Ålder som diskrimineringsgrund beskrivs vid två tillfällen och vid ett av de tillfällena ges ett exempel på en pojke vid namn Erik, han blir mobbad och får inte hjälp av någon vuxen. De sex barn vi får följa beskrivs inte med någon specifik ålder, däremot är det tydligt att de ska porträttera elever i årskurs 4-6. Barnen beskrivs med många utvecklade tankar och idéer då de vill skapa ett eget nytt samhälle. Barnen ifrågasätter och problematiserar regler i samhället, vilket visar sig då två elever får gehör från regeringen när de skriver brev med förslag av lagändring om cykelhjälmar för vuxna. Elevdemokrati beskrivs som någonting som fungerar i en klassrumsmiljö och att barn också har rätt att vara med att påverka, och vid ett stycke förklaras att unga och gamla är lika mycket värda. De vuxna är överrepresenterade och beskrivs som de med makt, barn tas upp vid många tillfällen och porträtteras på ett varierande sätt. Äldre personer benämns vid ett tillfälle och det sker i samband med "handikappade människor som får hjälp med att laga mat, städa och åka till affären". De vuxna får rösta och bestämma och framställs främst som kunniga med avgörande beslutsfattning, exempelvis när familjen Bengtsson beskrivs som en familj som bestämmer allt tillsammans, men föräldrarna bestämmer om en konflikt uppstår. Olika åldrar tas upp för brott och fördelning med vad barn och ungdomar gör på internet presenteras.

Analyschema till lärobokens text (Kvalitativ)

Fråga 1b På vilket sätt framställs de sju diskrimineringsgrunderna i text?

Lärobok: Puls Samhällskunskap

Kön:

I läroboken *Puls Samhällskunskap* får vi följa huvudpersonerna *Maja* och *Malte*. *Malte* beskrivs vid ett tillfälle som en sparare, han sparar till nya dataspel, och *Maja* som en slösare som spenderar veckopengen på hårsnoddar och godis. De extrajobbar som barnvakt båda två. *Malte* har genomgående en mogen och klok framtoning, han driver en blogg för djurens rättigheter samt är mycket aktiv i skoltidningen. Förutom sitt slösande är *Maja* också väldigt redig, även hon aktiv i skoltidningen samt elevrådet, hon är inte rädd för att föra fram sin åsikt. Hon tar även ett eget initiativ till att kontakta lokala tidningen med tips om nyheter. Syskonen är oroliga för vår miljö, de vill rädda planeten och uppmanar läsaren att göra likadant. *Malte* lyssnar på hiphop och spelar piano på fritiden, *Maja* gillar japansk film. *Majas* och *Maltes* föräldrar framställs på ett varierat sätt, de lyssnar på radio och läser dagstidningar, speciellt sportsidorna för pappans del. Pappa bokar semesterresa till Grekland, mamma jobbar med kläder och har vid ett tillfälle problem med sin dator. Vi får även ta del av familjens fördelning av arbetsuppgifter som är rättvist uppdelad.

Både vuxna och barn ges stor plats i boken där de beskriver antingen sina nuvarande yrken eller vad de önskar arbeta med senare. Polisen Lena framträder två gånger i boken, hon beskrivs som stark, tuff och engagerad i sitt yrke. Lärare, elever, vänner, skolpersonal och politiker beskrivs med pronomet "han eller hon" medans fröken och dagisfröken konsekvent beskrivs som "hon". Personlig assistent, gymnasielärare, programmerare, it-pedagog, purser, optiker, AD och florist är exempel på yrken män har haft i boken. Rekvisitör, logistiker, agronom och busschafför är exempel på yrken som kvinnor har. Bagaren, fabriksarbetaren, säljaren, pianoläraren och brandmannen är män, bonden, kassörskan och sjuksköterskan är kvinnor. Stadsministern i boken är en kvinna. Bland barnen önskar en samling 11- till 12-åringar att i framtiden arbeta som musiker, lärare och veterinär bland flickorna och kläddesigner, advokat samt "något där man tjänar mycket pengar" bland pojkarna. Mammor och mormödrar framställs som känsliga, närvarande och pålitliga. Vid flera tillfällen beskrivs det hur mammorna gråter, till exempel när Hugo stal en kamera. Kvinnor och flickor porträtteras över lag som inkännande, beroende och sårbara. Detta sker oftast i relation till män eller barn, vid ett tillfälle beskrivs ett barns familj där pappa är ensamstående och mamman har en ny man. I en faktaruta anmärks det på det orättvisa faktum att det förr bara var kvinnorna som lagade mat och att det var synd om de män som också var intresserade av matlagning med inte fick. I andra historiska skildringar beskrivs hur kvinnor och fattiga inte fick rösta och hur männen tvingats dela med sig av sin makt, något som har bidragit till förändringar och större rättvisa mellan män och kvinnor. Det betonas i avsnittet rörande diskriminering och mänskliga rättigheter att ingen får diskrimineras på grund utav sitt kön. Vi får följa med Mickan på ett besök på fängelset där hennes pappa sitter som följd av ett narkotikabrott. Mickan är besviken, "mer ledsen än vanligt", samt ser på sin pappa att han också är ledsen men inte vill visa det. Krister är föräldrarledig.

Jimmy blir utsatt för mobbning då en ny kille börjar i hans klass och snabbt bildar ett gäng. Han blir sparkad och slagen och ingen vuxen hjälper honom. Han ville ta sitt liv. Sara blir mobbad av Magnus på grund av hennes dialekt. Klassen och läraren reagerade direkt och Magnus bad om ursäkt inför alla men nu ignorerar hon honom ändå, han känner sig obekvämt. En tjej känner sig utfryst av sin bästa kompis och en annan tjej beskriver ånger då hon inte ingripit när hon såg en kille och en liten tjej bli retade på skolgården. Av mobbare beskrivs skälen till trakasserier vid ett tillfälle: "hon var elak mot mig förut, jag har rätt att hämnas" och "han är en sån mes, han får skylla sig själv". En kassörskan blir utsatt för ett rån av en manlig förrövare med pistol.

Förutom bokens fiktiva personer används flera exempel av "verkliga" personer för att förmedla olika känslor eller fenomen. Till exempel är Lady Gaga med i egenskap av att hon blev mobbad som liten, hon berättar att hon aldrig var ute efter att hämnas utan endast revanch. Anne Frank ägnas ett uppslag där hennes liv och arv gestaltas. Harry Potter är med vid två tillfällen, i egenskap av representant för fanklubbar samt merchandiseförsäljning. Reklam används även i boken för att ifrågasätta den tendens som finns att det används tjejer i schamporeklamerna och killar i reklamen för till exempel tekniska leksaker. Zlatan Ibrahimovich framställs som någon att se upp till då han är från Sverige men spelade fotboll i Italien. Den

danska drottningen Margareta beskrivs, hon var en mäktig härskare över hela Norden när hon regerade på 1400-talet.

Könsöverskridande identitet och uttryck:

Könsöverskridande identitet eller uttryck nämns aldrig i lärobokens text och det finns inget specifikt avsnitt som behandlar diskrimineringslagarna i sin helhet. Däremot finns ett avsnitt som berör ämnet, även om det kan verka långsökt. Vid ett tillfälle i boken finns en text som tar upp att alla människor har rätt att vara precis som de vill, att du ska vara stolt över den du är och att du får gå i din storebrors kläder om du vill. Texten tar även upp det faktum att det vore trist om vi alla var lika.

Funktionshinder:

Funktionshinder tas upp vid ett tillfälle i lärobokens text. Vid det tillfället presenteras 16 personer vid namn och en kort presentation av varje individ ges. Alla personer namnges med undantag för den rullstolsburna pojken som istället presenteras som en funktionshindrad pojke som blivit förlamad efter en trafikolycka.

Sexuell läggning:

Vid ett tillfälle i lärobokens början presenteras familjen. Författarna skriver att familjer kan se ut på olika sätt, och ger exempel på Maja och Maltes familj som förutom de själva består av deras mamma och pappa. Maltes kompis Ville har skilda föräldrar och bor tillsammans med sin mamma och nya styvpappa en vecka och sin pappa nästkommande vecka. Maja och Maltes kusin Greta bor tillsammans med sina två mammor som är gifta med varandra. Vid ett annat uppslag beskrivs adoption som en lösning för par som inte kan få biologiska barn. Här ges det heterosexuella gifta paret Johan och Helena som exempel på par som inte kan få biologiska barn. Resterande exempel i boken utgår från en heteronorm, både underförstått och utskrivet i text. Text som beskriver att många barn har halvsyskon, där förklaring ges att barnen i familjen har samma mamma men olika pappor, eller samma pappa med olika mammor, är exempel på när författarna utgår från en heteronormativitet. Begrepp som föräldrar och familj används ofta för att beskriva vilka personer som står i fokus, dock framkommer det några rader längre ner i texten att när författarna skriver föräldrar eller familj menas en heterosexuell mamma och pappa. Begrepp som heterosexuell, homosexuell eller bisexuell är inte utskrivet på något ställe i läroboken, däremot är det underförstått, alternativt presenterat att begreppet föräldrar syftas till heterosexuella föräldrar om inget annat anges.

Etnisk tillhörighet:

När författarna till *Puls Samhällskunskap* presenterar samhällskunskaperna beskriver de att det handlar om hur vi har det i våra familjer, i våra städer, i vårt land Sverige, i vår världsdel Europa och i hela världen. Olika etniciteter synliggörs under ett avsnitt om familjen och adoptioner, att det är vanligt att adopteras från Kina och Vietnam beskrivs *etnisk identitet* med andra ord anpassat för läsaren och dubbel etnisk identitet framställs positivt. Att vara adopterad innebär att du är lika svensk som om du var född i Sverige. Därefter beskrivs barnarbete i text och Moustafa 14 år gestaltas i bild. I texten framgår att det förekommer i fattiga länder i andra delar av världen. Ett uppslag behandlar rätten att vara precis den man är och att man har rätt att prata gotländska, skånska eller swahili. Ett uppslag behandlar rasism och fördomar, att fördomar handlar om att tro att någon är på ett visst sätt bara för att de är ifrån Turkiet, Tyskland eller Eskilstuna. När fördomarna rör andra folkslag är det rasism, mot asiater, araber, svarta eller samer. På samma uppslag beskrivs Anne Franks historia och i en faktaruta står det att rasism inte är tillåtet enligt lag, att ingen får behandlas sämre på grund av sin hudfärg, nationalitet eller tro. Ett avsnitt om yttrandefrihet och våra grundlagar beskrivs med undantag för att föra fram rasistiska åsikter eller förtal. Mesopotamien, som låg där Irak nu ligger, och Kina beskrivs historiskt och hur de började använda pengar. På samma uppslag ställs demokratier och diktaturer mot varandra och att i en demokrati får ingen diskrimineras på grund av hudfärg eller språk. Kamp för demokrati i de baltiska länderna, Sydafrika, Mellanöstern och Nordafrika. Det betonas att de nordiska länderna har mycket gemensamt. Minoritetsgruppen samer gestaltas av en fingerad/fiktiv person som kallas Simon. Han är alltså både same och svensk eftersom han är född i Sverige. Det beskrivs hur samerna levt som nomader i Ryssland, Norge, Sverige och Finland. På samma uppslag räknas också övriga minoritetsspråk upp; jiddish, tornedalsfinska, finska och romani. Det framgår också att vi har mycket likheter men också skillnader i Europa men att likheterna beror på att vi rest och flyttat mer inom Europa. (klumpa ihop två olika avsnitt om Europa och kulturella möten) Därefter tas dubbel etnisk identitet upp igen och denna gång är det Isabella och Francesca som har två hemländer, nämligen Italien och Sverige, detta beskrivs som något kul och de kan känna dubbel stolthet för Zlatan när han spelar i ett italienskt lag. Ett uppslag beskriver Majas och Maltes alldeles vanliga liv här i Sverige och hur mycket ur deras dagliga liv som innebär påverkan från andra länder; Demonstrationer i Egypten, Fatima som är flykting från Somalia i klassen, pianoläraren Leonid från Ryssland, musik i Maltes hörlurar från Australien, klänningar i butiken från Spanien, film från Japan, Majas och Maltes pappa beställer resa till Grekland och mamman får datorassistans av en flicka från Indien. Lego från Danmark tas upp (utan

problematisering om det verkligen tillverkas där) när olika varor vi handlar med beskrivs. Alla saker vi behöver måste importeras ifrån andra delar av världen, t.ex. frukt från Spanien och Grekland, eller att byggföretag från Polen hjälper oss renovera våra hem. Data- och teleföretag ifrån Indien, och hur företagen tjänar på att anlita dem eftersom deras lön blir lägre. Lite längre fram beskrivs ett "vi" som reser till Thailand och Egypten. När vi reste upptäckte vi nya maträtter och idag har vi i Sverige nya restauranger med mat från Kina, Indien och Mellanöstern. De beskriver att fler och fler av oss i Sverige är födda i andra länder och att det också är fler som reser och besöker Sverige. Ett interkulturellt perspektiv gestaltas i och med beskrivningen att många behåller flera av sina traditioner men att man också tar till sig nya vanor, och på så sätt blandas traditioner från olika håll i världen. På nästa sida beskrivs flyktingar och hur det kan vara så att någon också tvingas hit för att söka och kanske få asyl. En ensamkommande pojke från Somalia beskriver hur det var att bli sviken av sina föräldrar och hamna i fosterhem i Sverige. En faktaruta/bildtext informerar att Pakistan tar emot flest flyktingar i världen. Det beskrivs att malaria finns i Guinea och är den vanligaste orsaken att barn dör där. Barn i världen heter nästa avsnitt och där beskrivs hur namnlösa pojkar tjänstgör som barnsoldater i Filippinerna, en annan namnlös flicka med sin pappa i Sydafrika och ännu en namnlös flicka i Kina som arbetar med att plocka bomull. En faktaruta informerar att nästan alla barnarbetare bor i Asien, Afrika, och Latinamerika. Rika och fattiga heter ett uppslag och där beskrivs att några länder som tills nyligen varit u-länder har utvecklats snabbt, och längre fram att i de flesta länder lär sig nästan alla barn att läsa. Maja och Malte konstaterar att vi fortfarande har mycket att göra och att alla vi i världen hör ihop.

Religion:

Religion och trosuppfattning blir synligt genom exempel om att giftermål sker i kyrkan med en präst eller i rådhuset av en vigselförrättare. Det beskrivs att friskolor kan drivas av kyrkor, samt att det går att lyssna på religiösa program i radion. Anne Frank presenteras som jude och judendomens koppling till nazisterna under andra världskriget förklaras. I en faktaruta beskrivs rasism som olagligt, samt att det finns en lag i Sverige som säger att ingen person i Sverige får behandlas sämre eller förolämpas på grund av sin hudfärg, nationalitet eller hudfärg. Det beskrivs att ingen får diskrimineras på grund av exempelvis religion i en demokrati och Sverige beskrivs som ett land med religionsfrihet. I läroboken står det att personer som tvingas fly på grund av exempelvis religiösa eller politiska åsikter, eller personer som flyttar utomlands, ofta vill behålla sina traditioner.

Ålder:

Maja och Malte heter bokens huvudkaraktärer och de är 11 år. Att vi i Sverige har skolplikt till 16 års ålder, och att man behöver vara 18 år för att få gifta sig. I läroboken tas det upp att ett barn över 12 år har rätt att bestämma var de vill bo om föräldrarna skilt sig. Skolplikt till 16 års ålder tas därefter upp en andra gång. Barnen i läroboken *Puls* är i mellanstadieåldern. Ett avsnitt behandlar att barn har nytta av att gå i skolan längre fram och det exemplifieras med att köpa en TV. Mobbing beskrivs och hur det både kan vara elever som mobbar elever, men också att vuxna kan svika eleverna genom att inte agera. Anne Franks historia får ett eget avsnitt och att hon bara var 15 när hon dog. En tredje gång beskrivs rättigheten och skyldigheten att gå i skolan. Det tas också upp att barnaga varit tillåtet men att det numera inte är det. Det beskrivs att straffmyndig blir man vid 15 års ålder. Ett avsnitt behandlar brottslingar och där problematiseras fängelsestraff genom att barnet till en brottsling också känner sig straffad av föräldrarnas misstag.

Barn behöver föräldrars hjälp och får inte handla varor över internet, men i butiker. Olika roller och åldrar tas upp: en bonde 42 år, en sjuksköterska 27 år och en säljare som är 45 år. Sedan följer ett avsnitt om hur barn nu behöver förbereda sig i skolan för det yrke de vill ha när de är vuxna. Det beskrivs hur det förut varit vanligt att barn arbetade, men att även idag får barn utföra enklare arbete efter 13 års ålder och efter 16 år får de utföra normalt arbete. Vid ett uppslag om vad familjen gör vid frukostbordet så läser föräldrarna tidningen och lyssnar på radio medan barnen surfar och kollar på TV. Bloggar tas upp och huvudkaraktären Malte bloggar om djur-rätt och läraren Hasse bloggar om vad som händer i skolan, Ida lägger upp videos med sånger hon sjunger. Maja, en av huvudkaraktärerna gestaltar hur det går till när en tidning får tips om nyheter. Ett avsnitt om reklam problematiserar reklam som vänds emot barn och ungdomar. Under ett avsnitt om demokrati beskrivs hur demokrati fungerar i skolan genom elevrådet. Att man måste vara 18 år för att få rösta. Exempel på hur barn kan försöka påverka beskrivs, hur en flicka och hennes kompis skrev till statsministern och framförde önskemål om bättre sopsortering och att man borde stoppa alla giftiga utsläpp.

Ett uppslag om hur Majas och Maltes familj interagerar på olika sätt med olika delar av världen där Mamma och Pappa läser tidningen. Fatima har nyligen börjat i Majas och Maltes klass, hon är flykting från Somalia. Malte lyssnar på hiphop, och Maja ser japansk film, Mamman får hjälp med datorn av en indisk flicka.

Maja och Malte är oroliga över jorden och vår miljö, den ska ju räcka till våra barn och alla andra som kommer efteråt. En namnlös ensamkommande pojke ifrån Somalia beskriver sin situation när han kom hit. Ett avsnitt kallas samarbete i världen och där beskrivs FN's arbete och att det inom FN finns flera olika organisationer varav UNICEF ansvarar för barns rättigheter. Nästföljande avsnitt behandlar de mänskliga rättigheterna och därefter ett avsnitt om barn i världen och där beskrivs några av punkterna i barnkonventionen. Följande sida ger bildexempel på olika barnarbetare och barnsoldater, alla namnlösa. Sedan följer ett par personporträtt med deras egna livsberättelser, en flicka i Vietnam som fick sluta skolan i årskurs 5 för att hjälpa hennes mamma sälja soppa, men hon kan efter en tid börja skolan igen och arbeta halva dagen och gå i skolan andra halvan, hon vill lära sig sy för att hjälpa hennes mamma tjäna pengar. Nästa personporträtt handlar om en pojke i Indien som går på internatskola för kathakali-dansare, han måste gå upp tidigt men dans är det roligaste han vet så det går bra.